

Valfrihetens
Vänner

ETT BÄTTRE LAND

Hur rätten att välja förvandlade Sverige

Med förord av
Carl Bildt

Redaktör: Fredrik Segerfeldt

Ett bättre land

– hur rätten att välja förvandlade Sverige

Nätverket Valfrihetens Vänner

Redaktör:
Fredrik Segerfeldt

Valfrihetens Vänner

Valfrihetens Vänner är ett nätverk av entreprenörer och företagsledare som har ett engagemang för valfrihet och fri företagsamhet.

Läs mer på valfrihetsfakta.se.

Valfrihetens Vänner, 2020

Första upplagan, första tryckningen

Omslagsbilder: Jan Gustavsson, Svenska Bostäder och Anna Johnsson, Johnér

Tryckt hos: Orion Tryckeri AB

Innehåll

Förord	5
1. Varför denna bok?	9
Reepalu-utredningens död ingen garant för fortsatt valfrihet	13
Det är många inblandade	16
Varje generation måste ta kampen	18
2. Ett land där man inte fick välja	21
Ett annat land...	21
...där någon annan bestämde	24
Vanmakt i välfärden	26
Frihet inom ramen för det offentliga	28
3. Drevdagen och andra berättelser	35
Skolstyrelsen fördelar	36
Kaos i livspusslet	37
"Du har inget hjärta"	39
Det stora undantaget	40
4. Valfrihetens inträde	45
Ekonomi	45
En internationell trend	49
Tekniken	50
Berlinmurens revs	51
Reformerna	51
5. Valfrihet kräver något att välja mellan	57
Entreprenörskap	59
Även de anställda kan välja	65
På kort och lång sikt	67

6. Den nödvändiga vinsten	69
Vinsten alla vinner på	70
Företagarens lön	72
Ersättning för risk	74
Vinsten investeras	76
7. Det normala och det onormala	78
Offentlignormen	80
Dubbla måttstockar I	82
Dubbla måttstockar II	84
8. Välfärden behöver fler företag och mer valfrihet	87
Referenser	96

Förord

För vissa har valfrihet också i välfärdspolitiken nog alltid funnits. De rika hade alltid möjlighet att få sina egna lösningar, och privata skolor, i alla fall på gymnasienivå, fanns alltid tillgängliga.

Men för den breda medelklass som bär upp samhället blev bristen på valfrihet allt mer besvärande i takt med att den ekonomiska utvecklingen skapade allt mer av möjligheter. Tage Erlander hade visserligen talat om "valfrihetens samhälle" när han ville föra in socialdemokratien i en ny era efter 1950-talets stora pensionsstrid, men i allt väsentligt stannade det vid en tom slogan som mest ledde till besvärade leenden.

Det var först på 1980-talet som diskussionen började ta fart på allvar. Striden om skolan i Drevdagen visade att det fanns enskilda initiativ som kunde ge medborgare, i detta fall i glesbygder, nya och bättre möjligheter. Men det var när Pysslingen började erbjuda alternativ i barnomsorgen som diskussion verkligen blev skarp.

Monopolsystemen hade blivit för monotona, och allt fler kände att det borde finnas mer av möjligheter och alternativ. Det var så, och i de konkreta striderna om Drevdagen och Pysslingen, som valfrihetsrevolutionen

i välfärdspolitiken började bryta fram. Steg för steg tvingades monopoltänkandet till reträtt.

Men det var med regeringsförklaringen den 4 oktober 1991 som den också blev tydlig och målmedveten politik. Datumet den 4 oktober var naturligtvis i sig symboliskt - det var dagen för den mäktiga manifestationen mot löntagarfönderna 1983.

Så här lät det i regeringsförklaringen:

”Välfärdspolitiken fungerar inte alltid som den skall. Bristerna är påtagliga. Köerna måste kortas.”

”Servicen skall förbättras. Valfriheten måste öka. Staten måste ha det yttersta ansvaret för att alla medborgare ges en grundläggande trygghet vid arbetslöshet, sjukdom, ålderdom och handikapp.”

”Dessa insatser måste även i framtiden till den alldeles övervägande delen finansieras gemensamt. Däremot finns det ingen anledning att själva produktionen alltid skall ske i offentlig regi.”

”Att skilja på offentlig kontroll och finansiering å den ena sidan och en fri produktion med enskilda, kooperativa och offentliga producenter å den andra blir därför den grundläggande principen för förnyelsen av de olika välfärdssystemen.”

”Därmed uppmuntras också enskilda initiativ och alternativ. Det ger större möjligheter särskilt för de många kvinnor som arbetar inom vård, omsorg och utbildning.”

”Det är detta som är valfrihetsrevolutionen i välfärdspolitiken.”

Så kombinerades solidarisk finansiering, för att ge alla lika möjligheter, med både valfrihet och enskilda initiativ. Tidigare hade det i debatten ofta framställts som att valfrihet och alternativ var någonting som bara var tillgängligt för de verkligt rika. Nu kombinerades den offentliga finansieringen med möjligheten för den enskilde att välja och möjligheten för den företagsamma att också erbjuda alternativ.

Vad som hände sedan är historia. Valfrihetsrevolutionen blev gradvis allt viktigare i olika delar av utbildning och välfärd. En nostalgisk vänster försökte bromsa och begränsa, men valfrihetsrevolutionen blev snabbt populär, och att öppna försöka att rulla tillbaka den blev politiskt mycket svårt.

Det hindrade inte att man fortsatte att försöka. Nostalgi för gamla monopollösningar lever och går ofta hand i hand med djupt inrotad misstro mot företag och företagande. Men inte ens den mest inbitna vågar nu säga att man ifrågasätter valfriheten som sådan. Man

söker kringsvävande ursäkter för att så mycket man kan inskränka den och individernas möjligheter.

Denna skrift handlar om en viktig del av den svenska välfärdspolitikens historia - när den tog steget till att verkligen börja genomföra det som Tage Erlander kallat "valfrihetens samhälle."

Än är den uppgiften inte slutförd. Åtskilligt återstår. Systemen måste inte bara försvaras, utan förfinas och utvecklas. Valfriheten är avgörande i ett samhälle som vill ge alla sina medborgare möjligheten att bygga och forma sitt eget liv såväl i starka som i svaga stunder.

Carl Bildt, den 5 maj 2020.

Kapitel 1

Varför denna bok?

När samhället blir tillräckligt starkt så vill människor välja mer själva.

Tage Erlander, i boken *Valfrihetens samhälle* från 1963.

Martin sätter Sonja och Sture i bilen och kör till första stoppet, minstingens förskola. Det är lite längre än till det närmaste alternativet, men såväl Martin och sambon Maria som Sonja tycker om ur och skur-konceptet där barnen tillbringar mycket tid utomhus. Därför har de valt att lägga den tid och den kostnad det innebär att två gånger om dagen köra någon kilometer extra. Sedan bär det av till Stures skola med internationell inriktning och mer undervisning i engelska.

På vägen far Martins tankar iväg till gårdagskvällens samtal med Maria. Det handlade om hennes mamma som blivit skröplig och att de skulle hjälpa henne att välja ett äldreboende. Det är naturligtvis starka känslor inblandade när ens föräldrar inte längre orkar bo kvar hemma, men Maria var trygg i att de skulle hitta ett ställe som passar. Och sedan hade diskussionen glidit över till den där läkaren på vårdcentralen som de tyckte inte tog Stures utslag på allvar, så de pratade om att vända sig någon annanstans.

Så ser välfärdsvardagen ut för miljontals vanliga svenskar. De väljer den skola, den omsorg och den sjukvård som passar just dem. Och väljer bort. För fyrtio år sedan fanns inte dessa möjligheter. Då saknades valfrihet och privat företagande i välfärden. Det var ett helt annat land.

Sedan dess har mycket hänt. Svenskarna har fått större rätt och möjlighet att forma sina liv i allmänhet och när det gäller att välja i välfärden i synnerhet. Sverige är ett annat – och bättre – land än för fyrtio år sedan.

Om dessa två länder handlar denna bok.

***

”Regeringen kommer inte att driva eller arbeta vidare med förslag om vinstförbud eller andra förslag med syftet att införa vinstbegränsningar för privata aktörer i välfärden.”

Så stod det i den överenskommelse mellan regeringspartierna Socialdemokraterna och Miljöpartiet å ena sidan, och de två samarbetspartierna Centern och Liberalerna å den andra, som slöts i januari 2019 och som innebar att S och MP kunde fortsätta regera.

Redan under sommaren 2018 hade det stått klart att det inte fanns någon riksdagsmajoritet för att införa en begränsning av vinstuttaget för välfärdsföretag.

Moderaterna, Liberalerna, Centern, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna röstade nej till det förslag som lagts fram av den rödgröna regeringen samt Vänsterpartiet.

Dessa två händelser var kulmen på många år av intensiv offentlig debatt om villkoren för privata företag i välfärdssektorn. Reepalu-utredningen var om inte begravnen så åtminstone förpassad till en plats i fryboxen.

Det var i mars 2015 som regeringen Löfven tillsatte Välfärdsutredningen, med Malmös förre kommunalråd Ilmar Reepalu (s) som enmansutredare. Bakgrunden var bland annat några i efterhand djupt kritiserade reportage i Dagens Nyheter år 2011 om missförhållanden på ett äldreboende – Koppargården – i Vällingby utanför Stockholm. Problemen påstods vara föranledda av giriga riskkapitalister som ville tjäna pengar på att göra livet surt för gamla och sjuka och bland annat därför vägde de boendes inkontinensblöjor (något Aftonbladets Lena Mellin kallade en vandringsägen i stil med ”råttan i pizzan”).¹

Därmed var decenniets mest omfattande välfärdsdiskussion igång. I början lyftes principiella frågor som om man verkligen ska få tjäna pengar på andra människors behov av utbildning, vård och omsorg, om vinstens roll i ekonomin i allmänhet och i företagandet i synnerhet och om företagandet som en förutsättning för mångfald och valfrihet.

---

¹ Mellin (2014).

Men allt eftersom debatten fortgick och Reepalu-utredningens arbete blev känt hamnade diskussionen allt djupare ner i teknikaliteter. Den handlade till slut om sådant som lämpligheten i att använda operativt kapital som jämförelsepunkt för företag med väldigt lite sådant kapital i förhållande till omsättningen. De allra flesta hade svårt att följa med. Och den grundläggande frågan om valfrihet hade kommit i skymundan. Man såg inte skogen för alla träd.

Det finns därför anledning att återgå till huvudfrågan, inte om företagande eller välfärdsstatens vara eller inte vara, utan om friheten att välja i allmänhet och i välfärden i synnerhet. Eller rättare sagt till ett antal delfrågor på detta tema:

- Vad innebär det egentligen att kunna välja mellan olika utförare inom skola, vård och omsorg? Varför är det viktigt?
- Varför infördes systemet från början? Vilket problem ansågs det lösa?
- Hur såg samhället ut innan valfriheten infördes? Och hur upplevde människorna samhället i allmänhet och välfärden i synnerhet?
- Hur kan vi se till att det finns ett utbud som gör att människor har något att välja mellan?

Det är några av de frågor denna bok ska försöka svara på.

Reepalu-utredningens död ingen garant för fortsatt valfrihet

Det faktum att Reepalu-utredningen fallit innebär inte att kampen mot valfriheten i välfärden är över. Motståndet mot privata företag som går med vinst i denna sektor är fortsatt starkt i stora delar av det politiska och offentliga Sverige, och uppfinningsrikedomen när det gäller att komma på nya sätt att sätta käppar i hjulet är stor.

Den starkaste rösten i denna kör är utan tvekan Vänsterpartiet med ledaren Jonas Sjöstedt i spetsen. Både i valen 2014 och 2018 var kampen mot vinsterna viktiga frågor för dem. Partiet lyfter också fram att det var de som knuffade den övriga vänstern framför sig och fick Socialdemokraterna att tillsätta Reepalu-utredningen. Sjöstedt är vidare nogga med att påpeka att den förlorade omröstningen i riksdagen inte innebär att striden mot vinstuttagen på något sätt skulle vara över.²

Även inom Socialdemokratin höjs många röster för att kampen mot vinsterna måste fortsätta, trots Januariöverenskommelsen. Exempelvis sa utbildningsminister Anna Ekström (s) i maj 2019 att ”det är stötande att skolkoncerner ökar sina vinstuttag samtidigt som behoven i skolan växer” och varnade för att Skolverket har möjlighet att återkräva pengarna.³ I augusti samma år var hon tydligare än tydlig, på Facebook:

---

² Sjöstedt (2018).

³ Olsson (2019).

*Skolan ska gå ut på att maximera elevernas kunskaper – inte skolföretagens vinster...Trots det kompakta motståndet i riksdagen mot att göra något åt vinstjakten kommer jag inte sluta kämpa för en skola som i varje avseende sätter barnens kunskaper framför företagens vinster. Dela om du håller med!*⁴

Socialminister Lena Hallengren klargjorde ungefär samtidigt: ”Min uppfattning är tydlig – vi kan inte se på hur välfärdsresurser går till något helt annat. Men vi lägger inte fram något förslag nu, det är ett pris vi får betala.”⁵ Samma sommar twittrade civilminister Ardalan Shekarabi så här: ”Som socialdemokrat har jag så svårt att förstå att en riksdagsmajoritet fortsätter att försvara det svenska experimentet med vinstjakt och marknadslösningar i skolan.”⁶

Den politiska viljan att förbjuda vinster för företag inom vård, skola och omsorg är alltså på intet sätt försvunnen, även om den går på sparlåga just nu när det gäller skarpa lagstiftningsförslag. Det är också på sin plats att påpeka att stödet för vinster och valfrihet i välfärden inte alltid är helgjutet i alla delar av borgerligheten.

Även om lagstiftningsshotet inte är akut och även om det uttalade syftet inte är att få bort vinstmotivet finns det ett antal utredningar och liknande som på olika sätt syftar till att göra det svårare för privata alternativ i välfärden att fortsätta med sin verksamhet. Man kan se det som att valfriheten undergrävs med nålstickstaktik.

---

⁴ Ekström (2019).

⁵ Cederberg (2019).

⁶ Shekarabi (2019).

- **Offentlighetsprincipen**

Kravet att offentlighetsprincipen ska gälla i välfärdsföretag kan göra det svårt för många bolag att fortsätta med sin verksamhet.

- **Idéburen verksamhet**

Regeringens uttalade syfte med utredningen är att ”främja ett ökat idéburet deltagande i välfärden”, och därmed minska det vinstsyftande deltagandet.⁷

- **Jämlikhetskommissionen**

Finns risk att kommissionen för fram förslag om ökad centralisering och politisk styrning av välfärdsverksamhet, och därmed mindre utrymme för den enskilde.

- **En mer likvärdig skola**

Utredningen kan medföra ökad politisk fördelning av elever, ökad styrning av hur skolor får marknadsföra sig, centralisering av antagning och regionala myndigheter kan få makt att säga nej till nya etableringar av friskolor. Valfriheten för den enskilde att välja minskas därmed.

- **Dimensionering gymnasieskolor**

Utredningen kan leda till både ökad politisk planering och styrning av såväl antal skolor som utbildningsplatser och program vilket kommer att minska ungdomars frihet att välja skola och utbildning.

---

⁷ Regeringen (2018).

Det är många inblandade

Idag är många människor berörda av privat driven välfärd. Det handlar inte bara om alla tusentals företagare och anställda, utan även om miljoner elever, patienter och brukare. Låt oss gå igenom siffrorna.

Av landets omkring 16 000 förskolor och skolor är runt 4 000 fristående.⁸ Det blir alltså 25 procent, eller en av fyra. I tabell 1:1 nedan ser vi antalet och andelen fristående skolor och förskolor uppdelat på utbildningsnivå.

Om man sedan tittar på hur många personer det gäller så kan vi konstatera att 15,2 procent av alla grundskoleelever går i en friskola. För gymnasiet är andelen högre, 27,6 procent.⁹ Över var fjärde gymnasielev har alltså valt bort den kommunala skolan och i stället valt en friskola. I alla landets 290 kommuner finns det minst en elev som går i fristående skola.¹⁰

Sedan valfriheten infördes i början av 1990-talet har andelen elever som går i friskolor vuxit dramatiskt. Allt

Tabell 1:1

Fristående förskolor och skolor

	Förskolor	Grundskolor	Gymnasieskolor
Antal	2 693	820	433
Andel, procent	28	17	33

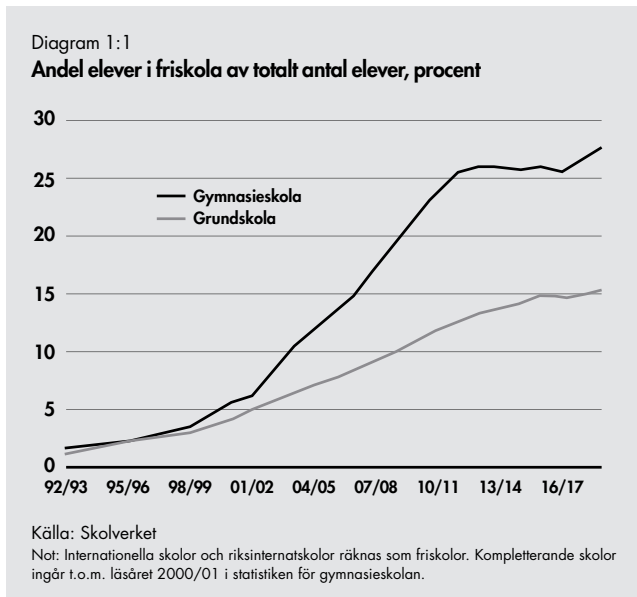
Källa: Friskolornas riksförbund (2018).

⁸ Friskolornas riksförbund (2018).

⁹ Holmström (2019).

¹⁰ Friskolornas riksförbund (2018).

fler väljer bort den kommunala skolan och väljer i stället att gå i en friskola.

När det gäller sjukvård och omsorg finns det 14 700 privata företag. I 87 procent av alla kommuner finns det minst en privat vårdcentral.¹¹

Dessa företag har svarat mot en efterfrågan, både på välfärd och på valfrihet. Två av tre svenskar anger att de har gjort ett aktivt val av vårdcentral.¹² Nio av tio äldre i de kommuner som har infört Lagen om valfrihet (LOV) använder sin valfrihet.¹³ 79 procent av alla som har personlig assistans har valt en privat utförare.¹⁴

¹¹ Vårdföretagarna (2019).

¹³ Socialstyrelsen (2015).

¹² Konkurrensverket (2014).

¹⁴ Vårdföretagarna (2019).

Man ska inte heller glömma alla de anställda i företag som är verksamma inom vård, skola och omsorg. Runt 3 000 000 av välfärdens personal har valt att arbeta i privat sektor.¹⁵

Varje generation måste ta kampen

Det är inte bara lagstiftning och regeltillämpning som är värda att ta i beaktande när det gäller framtiden för valfriheten i välfärden. Särskilt på medellång och lång sikt är det ännu mer avgörande hur samhällsstämningen i denna fråga utvecklas. Och då är opinionsbildningen grundläggande, eftersom det är den som sätter ramarna för hur frågan ska diskuteras.

Här är det tydligt att vinstmotståndarnas kamp mot valfriheten inte på något sätt lagts i malpåse.

Som en reaktion på Januariöverenskommelsen skrev exempelvis Martin Klepke, politisk redaktör för LO:s tidning Arbetet: ”Men naturligtvis måste vi fortsätta kritisera ett system som byggts enkom för att stjäla våra skattemedel.”¹⁶

De allra starkaste rösterna i socialdemokratins utanför regeringen i denna fråga är S-föreningen Reformisterna, LO-samarbetet 6F och tankesmedjan Katalys. När Reformisterna lanserades på DN Debatt skrev exempelvis grundarna: ”För att staten ska kunna genomdriva likvärdiga villkor för medborgare över hela

---

¹⁵ Ekonomifakta (2018).

¹⁶ Klepke (2019).

landet föreslår vi att vinstdrift i offentligt finansierad välfärdsverksamhet stoppas.”¹⁷

Många av de som är intresserade av, eller aktiva i, samhällsdebatten var inte vuxna på 1970- och 1980-talen. (Och en del av de som var med på den tiden minns nog inte, eller reflekterar i alla fall inte över, hur det var att konsumera välfärdstjänster då.) De har aldrig upplevt ett Sverige utan privata alternativ i välfärden. Varje generation måste vinnas för valfriheten.

Vi i Nätverket valfrihetens vänner är övertygade om att Sverige är ett bättre sämre samhälle idag än 1980, inte minst för att människor har större möjligheter att själva forma sina liv. Som vi ska se i nästa kapitel fanns det på 1980-talet en brist på egenmakt som de flesta svenskar var missnöjda med. Vi tror också det vore bra för Sverige att utvecklas i en riktning där valfriheten stärks snarare än försvagas.

Därför har vi skrivit, och ger ut, denna bok.

---

¹⁷ Kalifatides med flera (2019).

Kapitel 2

Ett land där man inte fick välja

Den svenska utbildningssektorn var under hela perioden positivt inställd till DDR.¹⁸

Birgitta Almgren, professor emerita i tyska.

Ett annat land...

Två nötcrème och en moviebox. Så hette en bok av de numera välkända TV-programledarna Filip Hammar och Fredrik Wikingsson. Den handlade om hur det var att vara ung på 1980-talet och hade undertiteln *Hisnande generaliseringar om vår uppväxt i DDR-Sverige.*

DDR, eller Östtyskland, var en benhård kommunistisk diktatur som sköt invånarna i ryggen när de ville fly landet, som byggde en mur för att förhindra dem från att göra det, som massövervakade sina egna medborgare och som fängslade, torterade och avrättade människor som inte fogade sig efter tyranniet. Det var en stat som i grunden var väsensskild från Sverige. Ändå kände Filip och Fredrik att de ville kalla det land de växte upp i för DDR-Sverige, att parallellen till öststaten var relevant.

De beskriver ett land med två statliga tv-kanaler som sände mellan klockan 17 och 24 och som främst hade folkfostran på agendan. Ett program var ett särskilt favorithatobjekt:

---

¹⁸ Almgren (2011), sid 132.

Anslagstavlan var förstås inget annat än en grådasig informationsmegafon för statliga deadlines (för deklarationen, för byte till sommartid, för poströstning och så vidare), och vi borde verkligen ha låtit bli att titta. Kanske främst för att hela anrättningen osade öststatsmässigt kontrollbehov.¹⁹

Men de tittade. För det fanns inget annat att se på.

Filip och Fredrik är främst vassa komiker, och även om deras humorbok är träffande och framkallar många igenkännande leenden är den inte till för att tas på riktigt allvar när det gäller samhällsanalysen. De definierar DDR-Sverige delvis som "[e]tt Sverige utan riksbögar och Lunarstorm."²⁰ (Det senare valet av referens är ett tecken på hur länge sedan det var boken skrevs, 2003. För dig som inte minns var Lunarstorm ett tidigt slags Facebook där främst ungdomar umgicks med varandra online.)

Bortom tv och dess öststatsbarnprogram som Drutten och Gena, John Blund och Professor Balthazar (som dock var jugoslavisk) finns det mer allvarliga paralleller att dra mellan dåtidens Sverige och DDR. Det gäller exempelvis familjepolitiken och den offentliga barnomsorgen. Den tyska socialforskningsprofessorn Jutta Almendinger har nostalgiskt kallat DDR "ett stycke Sverige i Tyskland."²¹

---

¹⁹ Hammar och Wikingsson (2004).

²⁰ Ibid, sid 5.

²¹ Gustafsson (2015).

Den parallell mellan Sverige och DDR som har undersökts mest ingående är skolvärldens. I decennier fanns det ett omfattande utbyte mellan de två länderna när det gällde utbildning. Inte bara åkte tusentals lärare, rektorer och annan skolpersonal till Östtyskland för att fortbilda sig (enligt en tysk studie fanns det rent statistiskt minst en DDR-utbildad lärare på varje svensk skola som undervisade i ämnet), de utbildningspolitiska syftesformuleringarna var också mycket lika. 1967 reste den svenska riksdagens utbildningsutskott på studiebesök till grannen söderut och fick en föredragning av sina värdar om principerna bakom DDR:s utbildningssystem:

Presentationen visade på stora likheter med svenska läroplaner och den svenska skolpolitikens paroll "En skola för alla". Om man ersatte de svenska läroplanernas övergripande mål "demokrati" mot östtyskarnas "socialism" är texterna nära nog identiska.²²

Den som säger så är Birgitta Almgren, professor emerita i tyska, som i boken *Inte bara Stasi* kartlade samarbetet mellan de två länderna. När diskussionen om reformer av det svenska skolväsendet var livlig på 1950- och 1960-talen var Östtyskland en viktig förebild. Enligt Almgren påverkade utbytet med den tyska diktaturen inte bara svenska läroplaner och undervisningsmetoder, utan det infördes också en DDR-terminologi i skolsystemet.²³

---

²² Bergling & Nejman (2010).

²³ Almgren (2013).

Även om det var Socialdemokraterna som styrde landet under merparten av denna tid var den positiva synen på DDR inte begränsad till arbetarrörelsen. Exempelvis åkte centerpartisten Karin Söder, i egenskap av medlem i den borgerliga regering som tillträdde 1976, som första svenska utbildningsminister på offentligt besök till Östtyskland. Sverige var helt enkelt ett annat land.

...där någon annan bestämde

Det är väl drastiskt, för att inte säga en grov överdrift, att jämföra efterkrigstidens Sverige med en kommunistisk diktatur. Vårt land var naturligtvis en demokrati. Men dåtidens samhälle skiljde sig verkligen från dagens. Förutom tråkig uppfostrings-tv och en familje- och utbildningspolitik som uppvisade likheter med Östtysklands, var det några faktorer till som gjorde att vi fram till 1980- och 1990-talens reformvåg levde i ett helt annat land.

Det var en stat där Astrid Lindgren betalade 102 procent i skatt, där pensionssystemet var uppbyggt som ett kedjebrev, där Televerket inte bara hade monopol på telefoni och försökte förhindra att det skulle uppstå några alternativ, utan också ägde landets alla telefoner. Ett land där det kostade 64 kronor i minuten att ringa till New York (minns att Internet inte fanns).

Det var ett land där ledande politiker ville förbjuda parabolantennor så att ungdomarna ”för död och pina [skulle] slippa reklam i tv”. Där man kunde dömas

till fängelse för att man från internationellt vatten sände radio som konkurrerade med statens. Där man var tvungen att skruva in Radio Luxemburg på mellanväg för att kunna lyssna på popmusik i etern på lördagskvällen.

Det var ett land där man var tvungen att ha med sig pass för att resa i Europa. Där man inte fick ta med sig mer än fickpengar ut ur landet utan att be om lov. Ett land där staten startade hamburgerrestaurangkedjan Clock för att möta hotet från det så förhatliga McDonalds. Där SAS i stort sett hade monopol på flygresor och charterresor bara var tillåtna till destinationer där det statliga flygbolaget inte hade några intressen. Där bemanningsföretag var förbjudna och AMS hade monopol på att förmedla jobb.

Det var helt enkelt ett land där någon annan bestämde. Där människor inte fick välja. Där valfriheten var satt ur spel.

Ett av de områden med allra starkast överhetsperspektiv, där det var som allra tydligast att det var någon annan som bestämde, var inom vård, skola och omsorg.

Det offentliga pekade med hela handen och visade vilken skola dina barn skulle gå i, var någonstans du skulle söka läkarhjälp och på vilken långvård dina föräldrar skulle tillbringa sin sista tid. Det var ett land där enbart de mycket rika kunde välja skola för sina barn, genom att skicka dem till privatskolor med höga avgifter. Ett

land där bara de mycket bemedlade fick välja sjukvård genom att vända sig till privatfinansierade kliniker. Och där enkom de förmögna hade möjlighet att välja barn- och äldreomsorg. Genom att betala ur egen ficka, efter att skatten var dragen.

Det var ett land med höga välfärdsambitioner. Men där man hade glömt människan på vägen. Välfärden levererade inte vad den lovade. Och människor var missnöjda.

Vanmakt i välfärden

År 1985 tillsatte dåvarande vice statsminister Ingvar Carlsson (s) den stora maktutredningen, under ledning av statsvetarprofessorn Olof Petersson. Ett av utredningens huvuduppdrag var att ”fördjupa kunskaperna om medborgarnas möjligheter att påverka sina levnadsvillkor.” Bristen på människors möjlighet att forma sitt eget liv var alltså något som uppfattades som ett samhällsproblem i breda kretsar. SSU, som då leddes av nuvarande LO-chefen Karl-Petter Thorwaldsson, drev ett omfattande projekt om att öka människors egenmakt.

Så här sammanfattade Maktutredningen sina slutsatser:

Den offentliga sektorn är till stora delar uppbyggd enligt de standardiserade enhetslösningarnas princip. Medborgarundersökningen visar att många som kommer i kontakt med den offentliga sektorn känner tyst vanmakt. Områden som skola och sjukvård kännetecknas av brist på valalternativ.²⁴

---

²⁴ Petersson (1991).

Vanmakt och brist på valalternativ. Rätten att forma människans liv hade tagits ifrån henne. Och det reagerade hon på med missnöje.

Olof Petersson noterade att det offentligas åtagande hade stigit kraftigt de senaste decennierna. År 1982 uppgick de offentliga utgifternas andel av bruttonationalprodukten till 67 procent. Två tredjedelar av allt som producerades kontrollerades av politiken. Det är en gigantisk maktöverföring från individ till stat, med allt mer att säga till om för politiker och byråkrater, och allt mindre för den enskilde och för familjer och andra frivilliga sammanslutningar. Människan var – och kände sig – omyndigförklarad och hade fått sitt handlingsutrymme kringskuret.

Det var egentligen inte så konstigt att politikerna hade blivit fartblinda och glömt bort människorna, dem som det hela – det offentligas utbyggnad – en gång hade varit till för. För ovanifrånperspektivet, paternalismen, var en integrerad del i konstruktionen. 1980-talets början var kulmen av folkhemsbygget.

I boken *Lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemsolitik* går historikern Yvonne Hirdman igenom utvecklingen i början och mitten av 1900-talet, som utgick från ett kollektivt planeringsperspektiv där experter ansågs ha överlägsen kunskap om människors liv, ofta mer än människorna själva.²⁵

---

²⁵ Hirdman (2018).

Hirdman tar sin utgångspunkt i den utopism som präglade tänkandet och som krockade med demokratiska värden i relationen mellan staten och människan. Hon ställer frågor som vad som händer med den som inte vill inordnas i det som någon annan vet hur det ska vara, hur man ska hantera den oavsiktliga men ändå ofrånkomliga strukturella maktproblematik som uppstår, huruvida det ska finnas någon gräns för det offentliga och var denna i så fall ska gå. Hon diskuterar det problematiska i att med politikens medel förändra vardagens innehåll och människors tänkande, och varnar för de kränkningar och risker för övergrepp som uppstår när medborgare blir klienter och brukare och samhället byggs uppifrån och ned.

Begreppet social ingenjörskonst fångar bra vad det handlade om och vilken syn på samhälle och människa som var rådande. Samhället sågs som en maskin och människor som kuggar i denna apparat. Blodlöst, tekniskt och mekaniskt. Människorna var anonyma, utbytbara delar i ett stort kallt och kollektivt maskineri, som makten kunde mecka med hur den ville utan att ta hänsyn till de enskildas önskemål eller preferenser. Människan blev ett medel i stället för målet.

Frihet inom ramen för det offentliga

I början av 1900-talet myntade den tyske sociologen Max Weber begreppet våldsmonopol, när han formulerade att det som skiljer staten från andra organisationer är dels att den är geografiskt avgränsad och dels att den har monopol på bruket av lagligt våld.

Med våldsmonopolet kommer tvånget. Och det är detta som är den avgörande skillnaden mellan det offentliga och det privata. Vem vi lever med, umgås med, jobbar för eller med och vem vi köper varor och tjänster av väljer vi själva. Det är frivilligt, i alla fall i rimligt fria och anständiga samhällen. Det offentliga fungerar på motsatt sätt och har obligatoriets tvång som grundläggande princip.

Om vi slutar att gå till Ica och handla, och i stället väljer att köpa vår mat på Hemköp, då har Ica-handlaren inte tillgång till några tvångsmedel för att få oss att komma tillbaka. I stället är hen tvungen att anstränga sig och förbättra utbud, priser och service för att få affären att bli bättre än Hemköps så att vi börjar handla där igen.

Om vi inte betalar den skatt staten kräver in kommer den till slut att använda tvång och våld för att få sin vilja igenom. Kronofogden kommer hem till oss och tar med polisens hjälp det staten tycker den har rätt till. Trots att vi som enskilda individer aldrig har gett den tillåtelse att göra det.

I en bok från 1970 formulerade den tysk-amerikanske nationalekonomen Albert O Hirschman teorin om *exit* och *voice*, i vilken han beskrev människans alternativa strategier när det gäller att förhålla sig till organisationer man är missnöjd med. Man kan antingen försöka lämna organisationen, det vill säga rösta med fötterna (*exit*) eller försöka förändra organisationen genom att påverka den inifrån (*voice*).²⁶

---

²⁶ Hirschman (1970).

När det gäller förhållandet till staten är exit inte något alternativ för individen. Vi kan inte välja att ställa oss utanför. Det finns ingen ruta i deklarationen där vi kryssar i om vi har lust att vara med, att köpa hela paketet. Inte heller kan vi välja vilka delar av det offentliga, med lagar, regler och skatter och medföljande tjänster, vi vill abonnera på. Så länge vi vill leva kvar i det territorium som heter Sverige har vi helt enkelt att foga oss. Och de mest auktoritära staterna, som Östtyskland, ansträngde sig som bekant med näbbar och klor – eller rättare sagt med betong, taggtråd och automatkarbiner – för att förhindra att människor använde exitmöjligheten för att få tillbaka makten över sina liv.

Kvar finns då voice, det vill säga att försöka ändra på systemet genom att göra sin röst hörd. Det kan man göra genom exempelvis opinionsbildning, som denna bok är ett exempel på. Den röst som de flesta tänker på i detta sammanhang är dock den man lägger i valurnan. Och det är naturligtvis sant, demokratiska samhällen med rättsstat och hyfsad respekt för mänskliga fri- och rättigheter är till sin natur annorlunda än de olika former av despotier som var vanligare förr men som fortfarande förekommer runt om i världen.

Men som enskild medborgare i en demokrati är vi bara en av miljontals andra, vilket gör att vår röst vart fjärde år har mycket små möjligheter att göra skillnad. Att en majoritet av medborgarna har röstat om en fråga, eller utsett politiska ledare i fria och rättvisa val, är knappast

heller någon garanti för att mänskliga fri- och rättigheter ska respekteras. I den amerikanska Söderns 1900-tal upprätthölls ras-segregation på demokratisk väg, i delstat efter delstat, i val efter val. Inte ens i de mest extrema demokratierna har 51 procent rätt att rösta om att 49 procent ska avrättas. Inte heller är fria val och majoritetsbeslut alltid någon garanti för att människor ska ha möjlighet eller rätt att påverka sina liv.

I 1990 års maktutredning protesterar författarna mot det samhällscentrerade demokratibegrepp de anser vara för snävt och menar att det måste kompletteras av en syn på demokratin som sätter den enskilde i centrum:

Demokrati kan inte identifieras med flertalsstyre och kollektiva beslutsprocesser. Demokratin förutsätter en balans mellan den enskildes rättigheter och plikter i förhållande till kollektivet och kollektivets rättigheter och plikter i förhållande till den enskilde. Omfattningen av dessa spänningar kan variera, men oftast kommer demokratisk debatt och praktik att handla om ett blandningsförhållande och inte om en renodling av ett samhällsorienterat eller ett individorienterat synsätt.²⁷

I diskussionen om det offentligas omfång och uppdrag förekommer det ett argument som går ungefär så här: Samhällen med stor offentlig sektor och där politiken har mycket att säga till om är mer demokratiska än

---

²⁷ SOU 1990:44, sid 15.

samhällen med ett mindre åtagande från politiken. Att voice trumfar exit, ur ett demokratiperspektiv.

Det är en missuppfattning som bygger på att demokratiens motsats skulle vara anarki, det vill säga frånvaro av stat och våldsmonopol. Men de flesta skulle nog hålla med om att demokratiens motsats i stället är diktatur. Och i de mest extrema formerna av sådana samhällen, som totalitära nazistiska och kommunistiska stater, är det offentligas makt och intrång i människors liv mycket omfattande. Det är alltså fel att påstå att ett samhälle med stort manöverutrymme för politiker och byråkrater per definition är mer demokratiska än samhällen med mindre sådant utrymme.

Ovanstående resonemang kan uppfattas som både verklighetsfrämmande och världsfrånvänt. De flesta känner nog ingen gevärspipa i ryggen när de ringer till kommunen. Men faktum är att det inte är några ideologiska eller teoretiska spetsfundigheter, utan politisk filosofi på basal nivå, triviala konstateranden skulle kanske någon säga.

Och som vi har sett har perspektiven dessutom varit mycket relevanta i vårt land, i modern tid. Rätt många svenskar kände en gång i tiden ett förminskande tvång och en förnedrande vanmakt i förhållande till det offentliga, och det gällde särskilt välfärdstjänster så som skola och sjukvård. Det är ur detta både teoretiska och empiriska perspektiv man ska förstå den

valfrihetsrevolution som genomfördes i Sverige på 1980- och 1990-talen.

Sedan mitten av 1970-talet har det offentliga tagit in knappt hälften av allt som produceras i landet i skatt. Det är en gigantisk överföring av makt från den enskilde till politiken. Syftet med dessa skatter är åtminstone delvis att kunna leverera välfärd – i form av vård, skola, omsorg och ekonomisk trygghet – till alla invånare. Men det innebär samtidigt att de flesta, som inte har mycket höga inkomster eller förmögenheter, själva inte har möjligheter att köpa de välfärdstjänster de vill. Ty de har varit tvungna att ge upp en stor del av sina inkomster till det offentliga. Det är dumt att betala två gånger för samma tjänst, det är orättfärdigt att tvingas att göra det och de flesta har inte möjlighet till det.

Den sista meningen i Maktutredningens slutrapport löd:

En huvudfråga när det gäller att finna en ny balans mellan ett samhällscentrerad och en individcentrerad syn är hur man kan förena önskan om social trygghet på grundval av gemensamma ordningar med önskan om individuell valfrihet. Ytterst är detta en fråga om hur man kan kombinera fria personliga val med solidarisk gemenskap.²⁸

Det var detta som införandet av en mångfald av utförare och valfrihet, möjligheten att själv som individ eller som anhörig välja vård, skola och omsorg, var ett

---

²⁸ SOU 1990:44, sid 15.

svar på. Det var en reaktion på den vanmakt människorna kände i kontakten med det offentliga. Det var ett sätt att bygga större egenmakt inom ramen för de stora system som hade byggts upp och som människor uppenbarligen kände sig främmande och maktlösa inför.

Gemensam (eller om man så vill kollektiv, tvångsbaserad eller obligatorisk) finansiering via skattsedeln av utbildning, hälso- och sjukvård samt olika former av omsorg bibehölls. Samtidigt tilläts ett bredare utbud och möjlighet för människor att välja och välja bort utförare av sådana tjänster, både offentliga och icke-offentliga. Därmed överfördes makt från politiker och byråkrater till enskilda individer.

Det handlade om hur man kunde skapa möjligheter till exit inom den offentliga sektorn, i stället för att välja bort den. Ett sätt att öka människors makt över sina egna liv, som ett komplement snarare än som ett alternativ till voice. Att skapa handlingsutrymme och egenmakt i kombination med ett stort politiskt åtagande. Eller, för att tala mindre teoretiskt, att öppna upp för manöverutrymme för den enskilde invånaren inom ramen för en generös och generell välfärdsstat.

Kapitel 3

Drevdagen och andra berättelser

Mitt i välfärden känner människor vanmakt.

Karl-Petter Thorwaldsson, i förordet till Tomas Eneroths och Jan Olssons skrift *Egenmakt och social ekonomi* från 1993.²⁹

Året är 1983 och det är två veckor kvar till skolstarten. Invånarna i Drevdagen i västra Dalarna får det chockartade beskedet att kommunens politiker beslutat att lägga ner den lokala skolan och att barnen ska bussas till Idre 2,5 mil österut. Upprördheten är stor och protesterna kraftiga. Barn hålls hemma och föräldrar hungerstrejkar. Politikernas makt över den lilla människan och hennes liv känns överväldigande.³⁰

Till slut, år 1989, efter mycket tvekan bland makthavarna, vinner byns invånare mot överheten och får rätten att driva skolan vidare på egen hand. Egenmakten trumfar den centraliserade auktoriteten och landets första friskola med vanlig läroplan ser dagens ljus. Den drevs på försök fram till 1993 då friskolereformen infördes.³¹

Drevdagen fick stor uppmärksamhet i den nationella debatten och diskuterades i allt från riksdagen till olika media. Men den lilla byn i Dalarna var inte något unikt exempel på vanliga människor som blir överkörda av

---

²⁹ Eneroth & Olsson 1993.

³⁰ Svanborg-Sjövall (2013).

³¹ Drevdagen.se (odaterad).

välfärdens centralplanerare. Det finns i stället ett stort antal händelser som illustrerar hur livet var i Välfärdssverige innan invånarna fick rätt att välja.

I en kommun som Karlskrona, med runt 60 000 invånare, fanns det på 1980-talet en enda gymnasieskola. Ville man läsa vidare efter den obligatoriska grundskolan, och det ville de allra flesta, var det bara att vända sig till den enda utbildningsinstitutionen som stod till buds. I dag finns det sex gymnasieskolor i kommunen, tre kommunala och tre fristående.

Samtidigt var det långa köer i sjukvården. Man var tvungen att vänta i årtal på att få sådant som kranskärls-, höftleds- och gråstaroperationer.³² Barnomsorgen handlade mest om förvaring och äldreomsorgen kallades ålderdomshem respektive långvård. Sjukvården var storskalig och anonym.

Låt oss göra några nedslag i 1980-talets Välfärdssverige.

Skolstyrelsen fördelar

”Den slutliga fördelningen av höstens gymnasieklasser spikas i skolstyrelsen nästa vecka.”³³ Det kunde man läsa i Dagens Nyheters Stockholmsdel den 14 januari 1984. Ungdomarna fördelades alltså över stadens skolor enligt centrala planer utformade av politiker. Och det var bara för elever och deras anhöriga att foga sig. Rubriken till artikeln ur vilken citatet är hämtat lyder: ”Västerort drabbas hårt”.

---

³² Sveriges Kommuner och Landsting (2016).

³³ Wetterlundh (1984a).

Denna uppifrån-och-ned-syn på vilka skolor som skulle finnas och inte, fick konsekvenser som nuförtiden framstår som främmande. Som denna text från samma tidning några år senare:

*Matteuseleverna till Sveaplan, Engelbrekts eleverna till Borgarskolan, Borgarskolans folkhögskola till Riksby. Sveaplans vuxengymnasium till Norra Real. Idag tisdag startar den stora flyttkarusellen mellan Stockholms skolor.*³⁴

Den centraliserade flytten av Stockholms gymnasieelever skapade starka känslor. Inte minst var föräldrarna oroliga för att barnen fick längre väg till skolan och att det kunde vara farligt i trafiken.

Ett annat exempel är från 1982. En kväll i januari hade runt 500 ungdomar och vuxna samlats i aulan i Bandhagens gymnasium för att protestera mot de borgerliga skolpolitiker som planerade att lägga ned två högstadieskolor i trakten. Stämningen var hätsk.³⁵

Det hela var en del i en större våg av nedläggningar som mötte stort missnöje. De berörda kände ilska och vanmakt.³⁶

Kaos i livspusslet

Hösten 1988 var Stockholms barnomsorg i kaos. 2 100 barn stod i kö för att få dagisplats. Och det gällde bara

---

³⁴ Wetterlundh (1988a).

³⁵ Epstein (1982b).

³⁶ Epstein (1982a).

de barn vars föräldrar anmält dem och som lovats en plats. Andra hade löst barnsomsorgen på annat sätt. Dagens Nyheter rapporterade att de politiska partierna i praktiken hade gett upp.³⁷

Alan Sznajderman, förälder på daghemmet Fyrklövern i Norra Hammarbyhamnen, menade att Stockholms stad gör sig skyldig till avtalsbrott: ”Vi har slutit ett avtal om att kommunen åtar sig att ta hand om mitt barn under vissa förutsättningar mot att jag betalar en avgift. [...] När kommunen inte klarar sin del av avtalet borde skadestånd utgå.”³⁸

Det stora problemet var personalbristen. Missnöjet bland de anställda var vida utbrett och folk sökte sig helt enkelt bort från yrket. Orsaken var sjunkande kvalitet och att politiker och höga tjänstemän inte lyssnade på deras synpunkter. Vanmakt ledde till exit, för de som kunde.³⁹

På 1980-talet hade uttrycket livspusslet förmodligen ännu inte blivit myntat. Men det var detta pussel hos tusentals familjer som systemets stelhet gav en rejäl törn. Alan Sznajderman och hans fru blev tvungna att vända sig till ett privat daghem, finansierat med de pengar som var kvar efter att skatten dragits, medel som skulle finansiera bland annat den offentliga barnomsorgen. Dessutom blev frun tvungen att säga upp sig från sitt jobb.⁴⁰

---

³⁷ Wetterlundh (1988c).

³⁸ Wetterlundh (1988b).

³⁹ Wetterlundh (1988c).

⁴⁰ Wetterlundh (1988b).

Det här var inte bara något som ägde rum i Stockholm med sin köpstarka medelklass och en växande befolkning, utan på flera platser runt om i landet. 1987 hade några arbetslösa förskollärare i skånska Höganäs startat ett eget daghem. Lokalpolitiker och företrädare för fackförbundet Kommunal var mäktiga upprörda. LO:s ordförande Stig Malm protesterade: ”Vi kommer aldrig att släppa loss marknadskrafterna på barnomsorgen och vården av gamla.”⁴¹

”Du har inget hjärta”

Precis som Malm antyder var det inte bara för barnen, utan även för äldre som det var problem med omsorgen. Bristen på lyhördhet och flexibilitet var tydlig också här. Och exemplen på protester stod som spön i backen. Plakatförsedd personal gick i demonstrationer, skuldra mot skuldra med pensionärer och deras anhöriga, för att boenden skulle drivas vidare.⁴²

Ett exempel var äldreboendet Brommagården. Utreddare i socialdistrikt 14 hade kommit fram till att det kommunala servicehuset i västra Stockholm inte skulle få finnas kvar, ett beslut som sedan klubbades av politikerna i socialnämnden.⁴³ ”Vi vill inte flytta”, protesterade pensionärerna. ”Beslutet kom som en bomb”, sa 92-åriga Tor Sjöman. Kocken på Brommagården, Abbas Lahcen, som engagerade sig i de äldres kamp för att få bo kvar, frågade retoriskt om ”människor själva inte ska få välja var och hur dom vill bo?”⁴⁴ En ung kille

---

⁴¹ Sedvallson (1987).

⁴² Wetterlundh (1984b) samt Olinder 1984(d).

⁴³ Olinder (1984a).

⁴⁴ Olinder (1984b).

i personalen sa att han var rädd för att bli gammal, inte för att bli sjuk och svag utan för ”att inte ha något att säga till om, att inte ha någon talan”.⁴⁵ I ett brev till socialborgarrådet Inger Båvner (s) skrev kämparna på Brommagården: ”Du ska inte driva pensionärer till mardröm och ensamhet. Du har inget hjärta”.⁴⁶

Brommagården fick stor uppmärksamhet i olika media och socialnämnden anmäldes såväl till JO som till Europadomstolen för mänskliga rättigheter. Men det var som sagt bara ett av många fall. Exempelvis protesterades och demonstrerades det under samma vinter även mot nedläggningen av Husby servicehus i norra Stockholm.⁴⁷

Det stora undantaget

Ett jättelikt komplex med opersonlig vård och massbotande på löpande band där ingen bryr sig om patienten fortfarande lever. Det var så Välfärdssveriges sjukvård porträtterades av läkaren PC Jersild, som med sin roman *Babels hus* år 1978 skakade om landet. När boken några år senare filmatiserades fick budskapet ännu starkare skjuts. Den lilla människan, i detta fall illustrerad av hjärtpatienten Primus Svensson, kände sig främmande i sjukvården. I detta land, som slog sig för bröstet för att vara det främsta mänskligheten någonsin hade skådat, var det ingen som såg människan. Inte ens de som hade betalt för att göra just det.⁴⁸

---

⁴⁵ Olinder (1984d).

⁴⁶ Olinder (1984c).

⁴⁷ Åkerlund (1985).

⁴⁸ Jerkert (1981).

I den nutida debatten om välfärdens utformning är det ofta de som vill ha valfrihet och privata alternativ som tvingas bära bevisbördan. Det är vi som vill ha mångfald som trycks upp mot väggen och uppmanas förklara oss. Normen, det som är utgångspunkten för diskussionen och därmed det som inte behöver motiveras eller försvaras, är i stället de stora centraliserade lösningarna. Med en undertext som är både normativ och deskriptiv: så borde det vara och så har det nästan alltid varit.

Det normativa, om hur det borde vara, kan vi lämna därhän i just detta kapitel. Låt oss i stället titta på den deskriptiva frågan, om hur det nästan alltid har varit. För det visar sig att *Babels hus* inte alls har varit någon regel, att de stora centraliserade lösningarna inte alls varit någon grundregel som har varit gällande för svensk välfärd sedan urminnes tider, ”innan marknaden, valfriheten och entreprenörskapet började ha lekstuga med skattebetalarnas pengar och människors välfärd”, som det brukar låta. I stället var centralismens epok kort, och utgjorde ett undantag i svensk välfärds-historia. Att ha 1980 som utgångspunkt och jämförelseår är godtyckligt och missvisande. Det var en extrem avvikelse i historien.

Faktum är att den svenska välfärden byggdes nedifrån och upp, inte tvärtom. Ofta kom det offentliga in först i ett senare skede, byggde vidare på det som redan fanns för att sedan centralisera alltihop. Ett exempel är

sjukförsäkringarna. Sådana grundades av yrkesföreningar redan på 1700-talet, men de blev vanligt förekommande i slutet av 1800-talet, då arbetare i industrin tog initiativ till att bilda frivilliga, solidariska och självständiga kassor. Dessa var alltså inte något politiskt påfund som kom uppifrån och ned, utan de byggdes upp på gräsrotsnivå. Det var inte förrän på 1930-talet som staten började reglera sjukförsäkringarna, och i slutet av 1950-talet gav staten dem ansvaret att administrera den obligatoriska sjukförsäkringen. Det hela centraliserades och omvandlades till det som idag heter Försäkringskassan.⁴⁹

Ett annat exempel är det offentliga pensionssystemet. Under 1900-talet föregicks det av ett utbrett sparande i så kallade folkförsäkringar, vars pionjär för övrigt var Sven Palme, Olof Palmes farfar.⁵⁰

Ett tredje exempel är att hemtjänsten startades av Röda Korset och andra frivilligorganisationer, innan det offentliga tog över. Många äldre övertalades senare att flytta in på offentligt utbyggda äldreboenden i stället för att bo kvar hemma med assistans. Denna centraliseringsiver fick på 1980-talets början negativa så kallade hospitaliseringseffekter, det vill säga att vistelsen i en vårdmiljö gjorde de äldre sjukare än de annars skulle vara.⁵¹

Ytterligare ett exempel är sjukvården. Anledningen till att *Babels hus* fick sådant genomslag var att företeelsen med centraliserad och anonym stordriftsvård var något

---

⁴⁹ Prevent.se

⁵⁰ Sjöblom (2016).

⁵¹ Thorslund (2010).

nytt, ett fenomen som fick folk att höja på ögonbrynen och skaka på huvudet. År 1900 bestod majoriteten av läkarkåren av allmänpraktiserande privatläkare och 1940 var endast 17 procent av kåren statligt anställda provinsial- eller stadsläkare. Det var inte förrän på 1960-talet som landstingen blev huvudman för merparten av hälso- och sjukvården och det var då dominansen för de stora sjukhusen, som det som Primus Svensson drabbades av, inleddes.⁵² Fram till 1970 drevs en stor del av öppenvården i privat regi.⁵³

Även när det gäller skolan ser det förflutna annorlunda ut än vad många tänker sig. Det brukar beskrivas som att väldigt få barn fick någon undervisning före 1842 års införande av allmän folkskola, att (nästan) alla barn därefter gick i skolan och att vi sedan fram till 1990-talets friskolereform endast hade offentliga skolor. Så ser historien inte riktigt ut.

För det första bedrevs det undervisning redan före 1842 och de flesta svenskar kunde läsa och skriva. För det andra möttes folkskolan av omfattande protester, civilt motstånd skulle vi kanske kalla det idag. 1847, fem år efter att lagen trätt i kraft, var endast hälften av barnen i skolåldern inskrivna i en skola.⁵⁴ På 1850-talet gick barnen i snitt sammanlagt ett år i skola.⁵⁵ För det tredje drevs lagen inte enbart igenom med folkets bästa för ögonen, utan det fanns en strävan från överheten att ”kontrollera den växande befolkningen för att

---

⁵² Swartling (2006).

⁵³ Stenberg (2013).

⁵⁴ Wästerfors (2019).

⁵⁵ Lirén (1986).

undvika uppror eller oroligheter”.⁵⁶ För det fjärde fanns det entreprenörer som drev skolor redan på 1800-talet, inte minst för flickor.⁵⁷

Inte ens barnomsorg var någon okänd storhet när det offentliga på 1970-talet började bygga ut dagisverksamheten. Redan 1904 hade Ellen och Maria Broberg i Norrköping grundat sitt första daghem för vanliga familjer och utökade sedan verksamheten fram till 1949 då kommunen tog över.⁵⁸

Det är alltså inte problemfritt ur ett historiskt perspektiv att betrakta de stora enhetslösningarna som det svenska normaltillståndet, det är inte rättvisande att ha 1980 som det naturliga jämförelseåret och det är inte rimligt att det är mångfaldens försvarare som ska ha bevisbördan. Historien varken började eller tog slut på 1980-talet. Det är lika rimligt att se valfriheten i välfärden och egenmakt för den enskilde som en återgång till den norm som rådde före centralismens korta epok i svensk välfärdshistoria. Bevisbördan i välfärden bör ligga hos dem som vill att någon annan ska bestämma, snarare än den det gäller eller hens anhöriga.

---

⁵⁶ Wästerfors (2019).

⁵⁷ Johnson (2016).

⁵⁸ Johnson (2019).

Kapitel 4

Valfrihetens inträde

Wir sind das Volk.

Måndagsdemonstranterna i Leipzig talade år 1989 om för den östtyska regim som styrde i deras namn att det var de som var folket och att de ville ha större rörelse- och handlingsfrihet.

Runt 1980 var Sverige alltså ett centraliserat och kontrollerande överhetssamhälle som människor kände främlingskap inför. Samtidigt hade vi en snabbt expanderad offentlig sektor som medborgarna kände vanmakt i. Landet måste inte bra.

Detta sammanföll med tre trender som präglade västvärlden som helhet. Det första var en ekonomisk nedgång, det andra en idémässig utveckling som började ifrågasätta den offentliga sektorns ständiga expansion och det tredje en teknisk utveckling som försvårade instängdheten i enhetslösningarnas tankevärld. Till det kommer en händelse som inte ägde rum i västvärlden men väl i dess absoluta närhet: rivandet av Berlinmuren. Låt oss gå igenom ovanstående mer i detalj.

Ekonomi

Under 1970-talet bröts den långa uppgången som präglat ekonomin i Västeuropa och Nordamerika ända sedan slutet av andra världskriget. Det som på franska kallas "les trentes glorieuses", på svenska "rekordåren"

och på engelska alltifrån ”the postwar economic boom” till ”the golden age” tog abrupt slut. Man kunde inte längre bygga utvecklingen på större stat, höjda skatter och ökade regleringar. Tillväxten var låg, dynamiken svag och arbetslösheten hög. Vi fick det inte längre automatiskt bättre.

Tidigare hade ekonomiska nedgångar mötts med en expansiv finanspolitik, à la den brittiske nationalekonomen John Maynard Keynes. Man hade tolkat ekonomins inbromsningar som primärt en fråga om för låg aggregerad efterfrågan, något som kunde åtgärdas genom att staten höjde skatter eller tog lån och fick hjulen att snurra genom att spendera offentliga medel. Nedgångar hade förknippats med låg inflation.

Men på 1970-talet visade det sig att de ekonomiska lagarna som man tagit för allmänrådande inte längre gällde. I stället stod vi inför en ny sorts inbromsning: ekonomin hackade samtidigt som pengarna blev mindre värda. Kombinationen stagnation och inflation – stagflation – ställde de gamla invanda föreställningarna på ända. Det gick inte att satsa sig ur krisen. Utan det var tydligt att det krävdes något annat för att människors levnadsstandard återigen skulle börja stiga.

I Sverige blev denna kris mer omfattande än i andra länder. Det berodde delvis på att vi hade gått längre i centraliserandet och reglerandet än många andra västländer. Skatterna var högre, egenmakten svagare

och kontrollen av invånarna större. Företagandet och marknadsekonomin ifrågasattes mer, i såväl retorik som handling.

I början av denna period, under 1970-talets inledning, hade Sverige fjärde högst levnadsstandard bland alla OECD-länder, uttryckt som BNP per invånare justerat för skillnader i prisnivå. 20 år senare hade vi sjunkit ner till plats 14. I en västvärld präglad av kris och stagnation hade vi gått från en topplacering till något medelmåttigt. Politiken hade förvandlat oss från Schweiz, ett av världens rikaste länder, till Italien, ett i-land på dekis.

Det tog tid och det krävdes många ekonomiska, politiska och ideologiska strider, men till slut sjönk sjukdomsinsikten in i djupa och breda lager av samhället. Vi hade nått vägs ände och var tvungna att ändra samhällsmodell om människor skulle fortsätta kunna uppleva förbättringar i levnadsstandarden. Tillsammans med löntagarfonder och förbud mot parabolantenner lades de centraliserade lösningarna på historiens skräphög, även om de inte begravdes för evigt.

Precis som i resten av västvärlden trädde vi in på en annan väg, med minskat utrymme för offentlig maktutövning och mer utrymme för företag och privatpersoner. Det är mot denna ekonomiska bakgrund man ske se det reformprogram som inleddes på 1980-talet.

En internationell trend

I stora delar av västvärlden möttes stagnationen med reformer. Det öppnades upp, liberaliserades och befriades. Det skapade större utrymme för konkurrens och entreprenörskap, och för den nyfikenhet och skaparlust som bara kan finnas i ett myller av nedifrån och upp-styrda verksamheter och samhällen.

Inte minst var detta en företeelse som leddes av den anglosaxiska axel som går över Atlanten, i Storbritannien och i USA. Bägge ländernas ekonomier led av allvarliga problem: hög arbetslöshet, låg tillväxt, sjunkande konkurrenskraft och låg framtidstro. Men ser gamla skramliga amerikanska bilar och rostiga fabriker framför sig på ena sidan havet, och ineffektiva men subventionerade gruvor och industrier på andra sidan. Och en rad särintressen som tilläts hålla ländernas ekonomier som gisslan. Det skulle det snart bli ändring på.

Med omfattande reformprogram byttes de grundläggande ekonomiska idéerna i den anglosaxiska världen ut, från just keynesianskt tänkande med växande offentliga regleringar och utgifter, till liberaliseringar, avregleringar och minskad offentlig kontroll över ekonomin. Man övergick till så kallad utbudspolitik. I stället för att stimulera efterfrågan skulle man underlätta för dem som producerar.

Till förändringar i policy ska man lägga den idémässiga utvecklingen, med intellektuella som de

Nobelprisvinnande nationalekonomerna FA Hayek och Milton Friedman. Den förre var viktig när det gällde både synen på centralstyrningens möjligheter och den aktiva konjunkturpolitikens begränsningar, medan den senare var central för just rätten att välja, eller som Friedman uttryckte det: ”friheten att välja”.

I en bok han skrev tillsammans med sin hustru Rose och som sedan blev en framgångsrik tv-serie – båda med titeln *Free to choose* – utvecklade Friedman idén om att en väl fungerande ekonomi handlar om att vara fri att välja. Det gäller vad man ska konsumera men också vad man ska producera, som anställd eller som företagare. Även om hans frihetsbudskap var bredare än att handla om ”bara” valfrihet i offentligt finansierade välfärdstjänster var Friedman tänkaren bakom förslaget om ”school vouchers”, det vill säga frihet att välja skola i stil med det pengssystem vi har i Sverige idag.

Denna utveckling brukar ibland lite slappt förknippas med politik och politiker till höger om mitten, men i stora delar av västvärlden inte bara accepterade västern den nya politikens grundpremissor utan drev dem också framåt. Verkligheten var så tydlig, signalerna så klara och empirin så stark att socialdemokratiska politiker som Storbritanniens Tony Blair och Tysklands Gerhard Schröder både genomförde och marknadsförde det nya paradigmet.

Det gäller även i Sverige. Som påpekades i kapitel två drev SSU under Karl-Petter Thorwaldssons ledning under 1990-talet frågan om egenmakt, och det var Socialdemokraterna som 1996 införde det nya finanspolitiska ramverk som omöjliggjorde offentlig skuldsättning och därmed försvårade för keynesiansk politik. Många skulle inkludera Göran Persson i Blair-Schröder-kategorin.

Tekniken

Ytterligare en orsak bakom omvälvningarna på 1980- och 1990-talen var den tekniska utvecklingen. I flera decennier hade staten motverkat alternativ till det statliga utbudet av radio och tv. Personer som drev piratradio från internationellt vatten fick se sina privata tillgångar konfiskerade och sattes i fängelse. Det dög inte att medborgarna utmanade överhetens monopol.

Det är ur det perspektivet man ska se entreprenören Jan Stenbecks klassiska uttalande: ”Politik slår visserligen ekonomi, men teknik slår politik.” När politikerna vägrade ge med sig och tillåta valfrihet och privata alternativ i svensk tv struntade Stenbeck i politik och landsgränser. Han började sända tv för en skandinavisk marknad från London utan att de svenska politikerna kunde göra ett dyft. Förgäves vände sig den svenska regeringen till sin brittiska motsvarighet för att få hjälp med att stoppa Stenbeck, men de möttes först av höjda ögonbryn och sedan av en kall hand.

Det var under denna period som olika delar av Socialdemokraterna drev på för att förbjuda de parabolantennor som krävdes för att få in Stenbecks kanaler. Inledningsvis var det TV3, det vill säga en tredje kanal som ett friare och roligare komplement till de två statliga. Idag heter företaget Viasat och har som bekant ett långt större utbud än så.

Det låg alltså inte bara i tiden, utan även i luften, att människor skulle få ett större utbud att välja mellan, och att möjligheten och rätten att välja var centrala för ett fritt samhälle. Det gällde såväl tv-kanaler som välfärdstjänster.

Berlinmurens revs

I skrivande stund är det på dagen trettio år sedan Günter Schabowski på en presskonferens fick en fråga från en journalist, förvirrat tittade ner i sina papper och sedan mumlade fram: ”Såvitt jag känner till träder detta i kraft ... omedelbart, utan dröjsmål.”⁵⁹

Schabowski var officiell talesperson för regimen i DDR och frågan gällde de nya reglerna för resor ut ur den östtyska kommunistdiktaturen. Det var hans svar som fick folkmassorna att bege sig till Berlinmuren och börja riva det som kommunisterna kallade ”den antifascistiska skyddsvallen”.

Berlinmuren föll inte, den revs. När regimen upphörde att hota de egna medborgarna med gevärskulor tog de

---

⁵⁹ Lundin (2019).

saken i egna händer och skapade sin frihet, till rörlighet och att kunna välja. Det var en aktiv handling att slita ned den förnedrande frihetsinskränkningen. De ville bestämma själva. Det ville svenskarna med. Kommunismens och planekonomiernas sammanbrott under sin egen tyngd av fattigdom och förtryck spelade roll för den svenska valfriheten.

Under det kalla kriget var världen uppdelad mellan väst med marknadsekonomi, demokrati, rättsstat och respekt för grundläggande mänskliga fri- och rättigheter å ena sidan, och öst med planekonomi, diktatur, godtycke, korruption och systematiska kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter å andra sidan. Det fanns två världar för Sverige att vara neutralt mellan, med den så kallade kåsuparteorin och det som gick under namnet den tredje ståndpunkten. Vi kunde relativisera och påstå att vi hade hittat en gyllene medelväg, att vi hade tagit det bästa från bägge systemen. Vi kunde beskriva vårt hushållningssystem som blandekonomi.

Det var en kontext i vilken ett antal olika röster som Grupp 8:s Ingas-Lisa Sangregorio, Socialdemokratiska kvinnoförbundets Birgitta Dahl, länsrådet Maj-Britt Sandlund och Hyresgästföreningen på allvar kunde bedriva kampanj mot den valfrihet det innebär att bo i småhus. Detta eftersom sådant boende, i kontrast till miljonprogrammets höghus, påstods innebära en kvinnofälla.⁶⁰ Det var också en kontext där Per Kågesson, i egenskap av socialdemokratisk ordförande i Svenska

---

⁶⁰ Dagens Nyheter (1975), Red Top (1975), Lindgren (1976) samt Forsberg (2005).

författarförbundet, kunde reagera på videofilmernas inträde i Sverige med krav på att man skulle införa statlig kontroll över utbudet alternativt förbjuda tekniken.⁶¹

Det var, kort sagt, en kontext i vilken valfriheten inte stod högt i kurs. Men som skribenten och författaren Mattias Svensson konstaterat försvann även en svensk mental mur när Berlinmuren revs.⁶² Lika omöjligt som det i en värld (nästan helt) utan kommunism blev att vara neutral mellan demokrati och diktatur, lika omöjligt blev det att förvägra människor rätten att välja boendeform eller vilken film de ska titta på. Valfrihet blev det normala. Det gäller även vård, skola och omsorg.

Tillsammans med det folkliga missnöjet med de centraliserade lösningarna lade dessa fyra faktorer – den ekonomiska stagnationen med keynesianismens död, den internationella politiska och intellektuella utvecklingen, de tekniska framstegen samt realsocialismens kollaps i Central- och Östeuropa – grunden för en svensk reformvåg där ökad valfrihet inom ramen för offentligt finansierade välfärdstjänster var en av grundbultarna.

Reformerna

Man kan säga att det hela började redan 1980. För då fick medborgarna rätt att använda telefonsvarare och faxar från andra leverantörer än Televerket. Under 1980-talets början genomfördes sedan en skattereform för minskad progressivitet, och ränteregleringen och utlåningstaket avskaffas. Samtidigt inträdde en bred

---

⁶¹ Svensson (2019).

⁶² Ibid.

samsyn om att pensionssystemet ATP inte var hållbart utan måste göras om.

Det fortsatte med avreglering av telekom, järnväg, flyg och taxinäring. Vidare avskaffades lagen om att endast Riksbanken får handla med utländsk valuta. Dessutom genomfördes en stor skattereform och Sverige ansökte om medlemskap i dåvarande EG.

Det är värt att återigen notera att denna utveckling var närvarande i bägge de politiska block som dominerade Sverige på den tiden. Åren 1982-1991 styrdes Sverige av Socialdemokraterna. En del av de öppningar och överföringar av makt från stat till medborgare genomfördes alltså av s-regeringar. Den stora liberaliseringsvågen var inte enbart ett borgerligt projekt.

Men visst var det 1991 med regeringen Bildt som reformerna verkligen tog fart. Statens vattenfallsverk blev Vattenfall AB, Citymail startade och jordbruket avreglerades. Bemanningsföretag tilläts. Sedan utvecklades löntagarfonderna, reklamfinansierad radio och tv tilläts, flygets avreglering fortsatte, kommunerna fick större makt över sin egen verksamhet och staten sålde aktier i en rad bolag. Decentraliseringen ökade och människors handlings- och valfrihet stärktes.

Lex Pysslingen, den lag som hade stiftats i mitten av 1980-talet för att förhindra att statsbidrag betalades ut till privata företag i förskolebranschen, avskaffades. Och

skolpengen infördes. Kommunerna ålades att betala minst 85 procent av de kommunala skolornas genomsnittskostnad per elev till fristående skolor. 1992 fick Sverige sin första privata vårdcentral, Pålsboda vårdcentral.

Under 1990-talets början fortsatte reformerna med bolagisering av ämbetsverk, privatisering av statliga bolag samt införandet av konkurrens på telemarknaden, beslut om ett nytt pensionssystem samt el-avreglering.

När Socialdemokraterna återtog makten i mitten av 1990-talet blev det få återställare. Man fann det inte önskvärt att gå tillbaka till de centraliserade enhetslösningarna. Inte bara behöll regeringen de Milton Friedman-inspirerade skolcheckarna, utan den höjde även ersättningen till friskolorna till 100 procent av kommunens genomsnittskostnad per elev, även om skolornas möjlighet att ta ut avgifter av eleverna försvann.⁶³ Och som noterades tidigare införde Socialdemokraterna 1996 ett nytt finans- och budgetpolitiskt ramverk.

Nästa reformvåg skulle komma senare. Under Fredrik Reinfeldts första alliansregering i slutet av 00-talet infördes LOV, Lagen om valfrihetssystem, som fastställde de regler som gäller när kommuner och landsting (numera regioner) väljer att överlåta valet av utförare av stöd-, vård- och omsorgstjänster till brukaren eller patienten. LOV blev på så sätt ett alternativ till LOU, lagen om offentlig upphandling. Det senare är konkurrens

---

⁶³ Genomgången av reformerna bygger på Bergh (2007).

med politiker/byråkrater som domare, medan det förra är konkurrens med brukare/patienter/vanliga människor som domare. Under 10-talet har det förts en diskussion om att göra LOV obligatoriskt i alla kommuner och regioner, men det har aldrig blivit verklighet.

Människor fick rätt att välja skola och läkare i samma veva som de fick möjlighet att välja telefon och tv-kanaler. De var delar av samma utvecklingsvåg och svarade mot samma behov: ökad egenmakt. Det är lika orimligt att ta bort möjligheten att välja skola som det är att återgå till två statliga tv-kanaler. Att förvägra landets patienter möjligheten att välja läkare vore en återgång till en svunnen tid då Televerket ägde landets alla telefoner.

Kapitel 5

Valfrihet kräver något att välja mellan

*From my very first day as an entrepreneur, I've felt
the only mission worth pursuing in business is to
make people's lives better.*

Sir Richard Branson.

I en klassisk – och möjligen klichéartad – berättelse om förnyelsen av produktionen i den amerikanska fordonsindustrin lär Henry Ford ha sagt att kunden får välja vilken färg som helst, så länge den är svart. Det handlade om att en standardisering av tillverkningen höll nere priserna så att fler hade råd med bilar, men har tolkats som att en monopolkapitalistisk storföretagare inskränker människors valfrihet.

Faktum är dock att Ford aldrig hade monopol på bilar i USA. Hans roll som företagare på en marknad var att *erbjuda* ett alternativ, inte att *utgöra det enda* alternativet. Han gjorde det möjligt för kunderna att välja just Fords produkter. Ville man inte ha en svart, eller en Ford, fanns det andra tillverkare som gjorde andra bilar, i andra färger. Ford kunde inskränka sitt utbud så mycket han ville, för de amerikanska bilköparna kunde vända sig någon annanstans. Över hälften av kunderna gjorde också det. I början av 1920-talet var 47 procent av alla amerikanska bilar en T-Ford, vilket

visserligen är en stor marknadsandel, men det är långt ifrån ensamrätt.⁶⁴

Hittills har denna bok främst handlat om dikotomin medborgare-stat. Fokus har varit på hur människor förhöll sig till den offentliga sektorn, särskilt före reformerna på 1980- och 1990-talen. Någon som ogillar privata företag i välfärden skulle kanske säga att det är att gå runt den stora frågan, att bortse från huvudproblemet. Ty ur deras perspektiv är de relevanta storheterna i denna problematik inte medborgarna och staten, utan företagen och deras vinster. En demagogiskt lagd person skulle kanske uttrycka det som att de centrala aktörerna i debatten är *giriga, profitmaximerande lycksökare som undergräver svensk välfärd när skattemedel hamnar på Cayman Islands i stället för i barnens skolböcker eller mammas boende eller sjukhus.*

Faktum är att kritikerna har en poäng. Inte när det gäller vulgärretoriken om vinster eller karibiska öar, men däremot i det att man inte kan bortse från företagen. Ty det krävs ytterligare en aktör, mellan staten och medborgaren, för att det ska bli pluralism. Företag är de enda som kan skapa den mångfald av utförare av välfärdstjänster som krävs för att människor verkligen ska ha något att välja mellan, för att verklig valfrihet ska bli till.

I debatten har motståndare mot privata företag i välfärden tenderat att argumentera utifrån linjen att det inte

---

⁶⁴ Automotive News (2000).

är mångfald eller valfrihet de är motståndare till, och ibland inte ens företag, utan att det bara är möjligheterna för dessa att göra vinster de vänder sig emot. Det var så argumenten bakom Reepalu-utredningen⁶⁵ och dess förslag utformades.

Det är retorik. Ty de som driver den linjen vet att konsekvensen skulle bli att mångfalden i utbudet försvinner, att valfriheten blir en chimär. Man skulle kunna sammanfatta det så här enkelt: Utan vinst, inga privata företag. Utan privata företag, inget utbud. Utan utbud, ingen valfrihet.

Utän möjligheterna att göra ett överskott på verksamheten – drivkraften att tjäna pengar och rätten att göra vinst – hade Henry Ford aldrig erbjudit de amerikanska konsumenterna någon T-Ford. Och de andra biltillverkarna hade inte sett till att kunderna kunde välja något annat än just denna bil, även om de flesta av deras modeller också var svarta.

Entreprenörskap

Besvärliga människor. Så heter författaren Anders Johnsons stora bok om svensk företagshistoria.⁶⁶ Det är en träffande titel. Entreprenörer sticker ofta ut, går sin egen väg, ifrågasätter invanda föreställningar och skapar inte sällan ovänner på vägen. Det handlar om att bryta mönster, att utmana och att hitta på nya sätt att göra saker. Henry Ford gillades inte av alla.

---

⁶⁵ Se kapitel 1.

⁶⁶ Johnson (2018).

Ordet entreprenör kommer från franskans ”entrepren-dre” som betyder att företa sig något. Alla företagare är inte entreprenörer, utan det finns de som driver företag lite på slentrian. Entreprenörer är i stället människor som tar initiativ till och organiserar en nyskapande verksamhet. Det handlar om kreativitet, initiativkraft, utveckling, förnyelse och mångfald. När Stenbeck bestämde sig från att sända tv från London var det ett typiskt uttryck för entreprenörskap.

Den brittisk-österrikiske nationalekonomen Joseph Schumpeter beskrev entreprenören som den som bryter upp jämviktslägen, skakar om och utmanar status quo. Hen ser nya möjligheter, tidigare än andra. På så sätt kan hen tjäna pengar, innan konkurrenterna gör något liknande och tävlan om konsumenternas nåd trycker ner vinsterna. Det är också på det sättet som entreprenören skapar ett större urval för konsumenterna, eller i vårt fall fler alternativ att välja mellan när det gäller vård, skola och omsorg.

Till stor del handlar entreprenörskap således om normkritik. Det är ju entreprenörens själva livsnerv att ifrågasätta befintliga lösningar, att utmana och våga förstöra det befintliga för att ge plats åt det nya. Det är på det sättet en radikal företeelse.

Ett begrepp och en företeelse som är tätt förknippat med entreprenörskap är innovation. Utifrån det brukar

motståndare mot företagande och valfrihet i välfärden föra ett resonemang som lyder ungefär så här:

Till skillnad från i industrin där man med hjälp av nya maskiner och ny teknik hela tiden kan effektivisera verksamheten och få ut mer produktion per person och timme präglas välfärdstjänster av främst mänsklig kontakt med begränsad teknisk utvecklingspotential. Därför finns det få produktivitetstvinsterna att göra, och därmed finns det endast mycket begränsat utrymme för entreprenörer att se några nya möjligheter före andra.

Därför menar många kritiker till valfrihet i välfärden att det inte finns något behov av eller utrymme för entreprenörskap i välfärden. Det är bara onödigt med privat företagande i sjuk- och hälsovård, i förskolor och skolor och i olika sorters omsorg. Och vinsten går per definition ut över antingen de anställda eller eleverna, patienterna eller brukarna. För det enda sättet på vilket ett överskott kan skapas i verksamheten är att sänka kostnaderna genom att tumma på kvaliteten eller sänka de anställdas löner. Sägs det.

Det är en statisk syn på tjänsteverksamhet som brukar förknippas med den amerikanske nationalekonomen William Baumol. Tillsammans med en kollega konstaterade han på 1960-talet att det tar lika lång tid och lika många musiker idag att spela en stråkkvartett av Beethoven som det gjorde när stycket skrevs på 1700-talet.⁶⁷

---

⁶⁷ Baumol & Bowen (1966).

Lika lite som det går att spela musikinstrumenten fortare går det att byta bandage eller rätta prov snabbare. Det hela brukar kallas Baumols lag eller Baumols sjuka.

Men sedan 1960-talet har det hänt ganska mycket med tekniken. Då var det fortfarande utåt och mot det stora som utvecklingen strävade. Det handlade om att åka till månen, om gigantiska maskiner i industrin, om stora bilar på stora motorvägar och om stordatorer. De senaste decennierna har tekniken rört sig åt motsatt håll, inåt, mot det lilla. Och då blir tekniken enklare att tillämpa även när det gäller produktion av tjänster. Redan i början av 2000-talet konstaterade två forskare att Baumols sjuka har blivit botad. Tillämpningen av informations- och kommunikationsteknik hade gjort att produktiviteten i den amerikanska tjänstesektorn ökade lika snabbt som den övriga ekonomin.⁶⁸ Det är bara att tänka på hur kontorsarbete har effektiviserats de senaste två decennierna eller så. De flesta sekreterare har bytts ut mot datorer och e-post har ersatt pappersbrev.

Några exempel på produktivetsförbättringar i sjukvården de senaste decennierna är Losec i stället för magsårsoperationer respektive titthålskirurgi i stället för traditionella operationer. Och hjälpmedel så som maskiner från företaget Handicare gör att lyft i äldreomsorgen blir både snabbare och mindre tunga för personalen. Det går att effektivisera produktion av välfärdstjänster. Och nu är vi i början av en digital

---

⁶⁸ Triplett & Bosworth (2003).

revolution där potentialen för produktivitetsökningar är enorm, inte minst i sjukvården i form av AI-hjälpmiddel, automatiserade diagnoser och ökad egenvård.

Men varken entreprenörskap eller innovationer handlar enbart om teknik. Den australienske ekonomiprofessorn Jason Potts varnar för att människor, inte minst på engelska, blandar ihop innovation och ”invention”, det vill säga uppfinning.⁶⁹ Schumpeter menade att entreprenörer är individer som utnyttjar marknadsmöjligheter genom tekniska *eller* organisatoriska innovationer. Stenbeck uppfann inte parabolantennen, utan kom på ett nytt sätt att använda tekniken på marknaden.

Att det finns olika sätt att bedriva välfärdsverksamheter och att vissa av dessa är effektivare än andra visade Svenskt Näringsliv nyligen i två rapporter. Genom att jämföra olika kommuner med varandra har rapportförfattarna kommit fram till att det finns en besparingspotential på 30-40 miljarder kronor. Det handlar främst om hur man organiserar verksamheten.⁷⁰

Och om vi ska återkomma till Baumols sjuka fanns det på Beethovens tid inget annat sätt att njuta av hans musik än att höra den live. Sedan uppfanns olika inspelningsmetoder som LP-skivor och kassetband och massuppspelningsteknik som radion, och numera har vi streamingtjänster. Miljarder människor kan alltså ta del av en och samma spelning av stråkkvartetter. Dessutom är idén om att upplevelsen av en konsert endast

---

⁶⁹ Potts (2018).

⁷⁰ Ceder (2019).

handlar om hastigheten vid själva framförandet banal. Att effektivisera konsertverksamhet handlar om så mycket mer; smarta biljettsystem, smartare sätt att genomföra repetitioner, underhåll och skötsel av konsertlokalen, komfort för publiken och så vidare. På samma sätt är det banalt att tala om att ökad effektivitet i exempelvis äldreomsorgen handlar om att personalen ska springa fortare. Tjänstproduktion är inte någon statisk verksamhet med på förhand givna förutsättningar, utan något som kan utvecklas.

I nästa kapitel ska vi diskutera vinstens roll och betydelse för företagandet och i marknadsekonomin, men redan nu bör vi slå fast att varken all entreprenörskap eller alla entreprenörer drivs endimensionellt av vinst. Många vill förverkliga visioner och drömmar, lösa problem, bygga verksamheter eller helt kunna vara sin egen herre i sitt eget hus. Gå sin egen väg.

Många entreprenörer brinner dessutom starkt för sin verksamhet och är besjälade av sina idéer. Inte sällan kombineras lusten att driva företag med en stark känsla för produkten, i detta fall välfärdstjänster. Det kan handla om att kunna erbjuda elever en ny pedagogik, om att utveckla sjukvården eller om att bidra till ett gamla tas om hand på ett rimligare sätt.

Och på den vägen skapar de ett utbud som människor sedan har som ett alternativ när de använder sin valfrihet.

Även de anställda kan välja

Det räcker dock inte med entreprenörer för att skapa ett brett privat utbud av vård, skolor och omsorg, utan det måste även finnas anställda. Det är viktigt att komma ihåg att det inte bara var de som konsumerar välfärd som valfrihetsreformerna gav större möjlighet att välja, utan även de som producerar den. Det vill säga personalen fick utökat handlingsutrymme. Som vi såg i kapitel 1 arbetar nuförtiden runt 300 000 av välfärdens sammanlagt 1,3 miljoner anställda i privat sektor. Den absoluta merparten av dem hade inte kunnat jobba där om vi inte hade haft vinstdrivande välfärdsföretag som finansieras av skattemedel.

I nationalekonomi används begreppet monopsoni för att beskriva en situation som är en spegelbild av monopol, med en enda köpare i stället för en enda säljare. På arbetsmarknaden handlar det om en enda arbetsgivare. Eftersom de anställda inte har någon annanstans att vända sig får arbetsgivaren stor makt över dem. Hen har mindre anledning att värna om personalen för att kunna behålla den, än någon som vet att de anställda när som helst kan välja att börja jobba hos en konkurrent. Det var så det var för de anställda inom välfärden förr, då det offentliga alternativet var det enda som stod till buds.

Det är därför inte så konstigt, vilket redan nämnts några gånger i denna bok, att de anställda i välfärden i många fall var drivande i att få fram alternativ. De

demonstrerade mot vanmakten när politiker och topp-tjänstemän tog beslut om verksamheten de inte hade möjlighet påverka. De valde att byta yrke i stället för arbetsgivare när de inte accepterade arbetsvillkoren i det offentliga och det inte fanns några alternativ att vända sig till. De startade eget, ofta mot politikernas vilja. Även många av de som driver välfärdsföretag idag är före detta anställda som vill rå om sig själva och som tycker de har möjligheter att sköta verksamheten bättre än cheferna. De ville kunna välja bort arbetsgivare och ändå vara kvar i branschen.

Ett exempel är Christina Wahlström som i tio år arbetade som barnmorska i landstinget. Hon hade idéer om hur det hela kunde skötas bättre och förde fram den radikala tanken att man faktiskt borde sätta patientens behov i centrum. År 1988 startade hon därför en egen mottagning, men politikerna i landstinget gillade inte vad de såg och vägrade ge henne något avtal. Wahlström gav dock inte upp utan hankade sig fram med privatbetalande patienter till 1992, då Stockholm stad införde mödravårdspeng. Då försvann den politiska mellanhanden mellan Wahlström och patienterna, och verksamheten kunde först få fart och sedan expandera. 2007 blev Wahlström årets företagare och hennes mottagningar finns numera runt om i landet.⁷¹

Mot denna bakgrund är det logiskt att flera av de fackförbund som organiserar personalen i välfärden är för valfrihet och motsätter sig förbud mot vinstdrivande

---

⁷¹ Dahlberg (2016).

företag i denna sektor. Vårdförbundets ordförande Sineva Ribeiro, exempelvis, säger:

Våra medlemmar väljer i dag bort landstingen som arbetsgivare på grund av dåliga villkor. De privata har högre löner och bättre arbetstider. Försöker man tvinga våra medlemmar att gå tillbaka till landstinget kommer många att lämna yrket.⁷²

Ett undantag är Kommunal med nära band till Socialdemokraterna, som är för ett vinstförbud. Men det var förbundets ordförande Tobias Baudin som förde fram idén om ett förslag som undantog sjukvården – den välfärdssektor med störst antal anställda varav många är medlemmar i Kommunal – från vinstbegränsningen, något som regeringen sedan lade fram i något modifierad form.

På kort och lång sikt

Det påstås ibland att näringslivet är för kortsiktigt för att kunna bedriva verksamhet inom välfärden på ett fördelaktigt sätt. Det är kvartalskapitalism och snabba affärer som gäller, brukar det hävdas, och det rimmar illa med exempelvis att ge barn en nioårig grundskoleutbildning. Frågan är dock om grundansatsen – att politiken är mer långsiktigt inriktad än vad näringslivet är – stämmer.

Faktum är att forskare i offentlig administration hävdar att ledarskapet i staten tenderar att ha kortare

---

⁷² Vårdförbundet (2017).

tidshorisonter som dikteras av politiska nödvändigheter och politiska kalendrar. Företagsledare, däremot, verkar ta ett längre perspektiv och inriktar sig på att utveckla marknader, stimulera tekniska innovationer, investera och bygga organisationer.⁷³ I motsats till vad som påstås i debatten är företagarens beslut om nya rekryteringar, produkter eller investeringar av olika slag alltså oftast betydligt mer långsiktiga än politikens planeringshorisont. Medan företagsledare tänker ett decennium framåt, tänker en politiker högst en mandatperiod framåt, där en del av perioden dessutom ägnas åt valrörelse snarare än åt regerande.⁷⁴ Som den amerikanske journalisten Michael Kinsley har uttryckt det: "For a politician, every day is truly the first day of the rest of your campaign."⁷⁵

---

⁷³ Dunlop 1979.

⁷⁴ Neustadt 1979.

⁷⁵ Kinsley 2015.

Kapitel 6

Den nödvändiga vinsten

Priser och vinst är allt som de flesta producenter behöver för att effektivare kunna tillfredsställa för dem okända människors behov.

FA Hayek.

Klockan är sex och du sitter vid frukostbordet. Du häller upp kaffe ur kannan, skär en brödskiva, brer på smör och lägger på ost och skinka. Garnerar med lite tomat.

Du är förmodligen för yrvaken för att tänka på det, men det var ett litet mirakel att du kunde handla allt det där på Ica häromdagen. Det du behövde för en god och näringsrik måltid fanns till ett överkomligt pris på gångavstånd från bostaden. Ett vardagsunder du tar för givet.

Du tänker förmodligen inte heller på alla de människor som har varit inblandade i att förbereda det hela, utan att känna till din existens. Bara för att bygga kaffebryggaren krävdes det glas, metall och plast, som någon har producerat. Du har ingen aning om vem. Och då har vi bara börjat prata om materialet. Vidare ska bitarna sättas ihop och det ska till elektronik. Dessutom har någon designat bryggaren. Och sedan har vi kaffebövernorna som ska odlas, skördas, rostas och malas, grädden som ska ystas, grisen som ska födas upp, slaktas

och styckas, och en skinka som ska rökas. Ja, du förstår förmodligen vart vi vill komma.

Alla de som var engagerade i denna produktion var det av ett enda skäl: för att tjäna pengar. Det var vinstintresset som satte maten på ditt frukostbord.⁷⁶ Som den skotske filosofen Adam Smith, nationalekonomins grundare, konstaterade i den klassiska boken *Om nationernas välstånd*: ”Det är inte av slaktarens, bryggarens eller bagarens välvilja vi förväntar oss vår middag, utan av deras omtanke om sitt eget intresse.”

Vinsten alla vinner på

Att göra vinst, att få ett ekonomiskt överskott av det man säljer, är avgörande för varje företag. Tusentals människor hade inte odlat, tillverkat, transporterat, marknadsfört och sålt frukostens alla delar om de inte hade kunnat försörja sig på det. Om arbetet hade inneburit en ekonomisk förlust hade de varken kunnat eller velat ägna samma tid eller energi åt uppgiften.

Den enda möjligheten för företag att tjäna pengar är att på något vis betjäna andra. Att lösa ett problem, skapa en upplevelse eller möta ett behov. Att sätta frukost på bordet. Det är enbart så man kan få människor att frivilligt betala för en produkt, och helst då till ett pris som är högre än kostnaderna.

---

⁷⁶ Frukostexemplet är inspirerat av Svensson (2016).

Men vinsten är inte bara viktig för att det ska finnas ett utbud av varor och tjänster för konsumenterna, utan strävan efter överskott i verksamheten är också det som gör att de anställda får betalt, att företag investerar i nya produkter och bättre produktionsmetoder och att ägarna kan bli kompenserade. Vinsten är kort sagt en angelägenhet för alla.

Ändå är företeelsen kontroversiell. Möjligen beror det på att man förknippar det med lotteri, det vill säga att människor vinner något för att de har tur, snarare än för att de har ansträngt sig, arbetat i sitt anletes svett och stått på tå för att tjäna andra. Men det beror nog också på att en del antar att vinsten uppkommer på någon annans bekostnad. Om någon vinner måste någon annan förlora, tänker många. Varifrån skulle vinsten annars komma?

Att samtliga parter kan tjäna på en affär strider mot traditionella uppfattningar, som kan härstamma från tider då människan inte främst skapade välstånd, utan jagade, samlade och stal det. Ekonomijournalisten Ronald Fagerfjäll har formulerat det väl:

Jag tror att det är en gammal intuitiv reaktion hos de flesta människor: det går inte att göra vinst utan att ta från någon annan. Man föreställer sig att det finns en hink med resurser och de ska delas broderligt. För så var det en gång i tiden med revir, där främlingar var farliga.⁷⁷

---

⁷⁷ Jansson Myhr (2016).

Men tron på ekonomin som ett nollsummespel är felaktig. Mellan 1860 och 2010 mer än tjugodubblades snittinkomsten i Sverige. Medelsvensson är alltså 20 gånger rikare än våra förfäder var i mitten av 1800-talet. Det var inte välstånd som togs från någon annan, utan som skapades genom att vi fick mer kunskap, bättre teknik och smartare affärsmodeller. Det avgörande var inte hur vi fördelade kakan, utan att den växte. Moderna marknadsekonomier har genom god ekonomisk tillväxt sett vinster, löner, pensioner och skatteintäkter öka samtidigt.

Den utvecklingen hade inte varit möjlig utan vinstdrivande företag.

Företagarens lön

Det finns säkert de som tycker att det är fel, som i frukostexemplet ovan, att underlåta att göra åtskillnad mellan anställdas lön och företagets vinst. Visst skulle man kunna tänka sig att människor arbetar med att ta fram metall, glas och plast i utbyte mot ekonomisk ersättning, utan att den organisation de jobbar i strävar efter att skapa ett ekonomiskt överskott. Åtminstone i teorin. I praktiken har det, som vi varit inne på i tidigare kapitel, visat sig att produktionen i system utan vinst lämnar mycket övrigt att önska, för att uttrycka det mildt.

Men skillnaden mellan anställdas och företagares drivkrafter är inte så stor som många tror. Redan 1926

skrev socialdemokraten Nils Karleby följande, i samklang med Adam Smiths citat ovan, men denna gång med anställda med i ekvationen:

Det finns ingen större anledning förmoda, att skomakaren lagar eller skofabriksarbetaren gör skor åt allmänheten av intresse för dess välgång. Hans intresse riktar sig på den betalning han kan vinna ... I denna mening är allt förvärvsarbete en produktion för profit. Det är en ensidig och vilseledande generalisering att göra den människa, som driver självständig rörelse, till en mera utpräglad bärare av ett föraktligt och all annan hänsyn uteslutande vinstbegär än andra människor.⁷⁸

Vinsten har alltså samma funktion som den anställdes lön: det är ersättningen för arbete, det man belönas med för sina ansträngningar, de pengar man får för att man gjort något som någon annan har nytta av, det man får i utbyte för att ha tjänat någon.

För småföretagare som kanske driver en pizzeria, frisersalong eller webbdesignbyrå är det ekonomiska överskottet bokstavligen lönen. Vinsten i sådana företag är ofta lägre än många anställdas lön, särskilt om man räknar per arbetad timme. För ägare av globala jätteföretag som gör miljarder i vinst är parallellen till anställdas lön möjligen svagare. Faktum kvarstår: Det är bara genom att skapa värde för andra som de tjänar pengar.

---

⁷⁸ Ohlsson (2011).

Ersättning för risk

Det finns dock en fundamental skillnad mellan den anställdes lön och företagarens vinst: graden av osäkerhet. Den anställde får lön vare sig företaget går bra eller dåligt. Villkoren för arbetet är fastslagna i ett kontrakt som bägge har skrivit på. Det är bara för arbetsgivaren att betala, vare sig pengarna finns eller inte. Den anställde har valt tryggheten, den riskfria tillvaron. Det har inte företagaren. Hen verkar i en mer riskfylld miljö.

Grundaren av Walmart, världens största detaljhandelsföretag, hette Sam Walton. Han har fångat företagarens utsatthet väl: ”Det finns bara en chef. Kunden. Och han kan sparka alla i företaget, från ordföranden och neråt, bara genom att spendera sina pengar någon annanstans.”⁷⁹

Det är inget som säger att kunderna ska gå in på just Ica-butiken, för att köpa sitt kaffe och sitt bröd. Varken de eller Ica-handlaren har skrivit på något papper där de förra åtar sig att handla just där mot att den senare lovar att ha ost och skinka på hyllorna. I stället är det för kunderna ett aktivt val varje gång. Ett val som när som helst kan bli ett annat, särskilt när det precis har öppnat en Lidl tvärs över gatan. Då står handlaren där, inte bara utan vinst, utan även utan intäkter över huvud taget.

Detsamma gäller den som driver en friskola eller en privat vårdcentral. Den dagen föräldrarna bokstavligen tar sin Mats ur skolan eller patienterna väljer att vända

---

⁷⁹ Entrepreneur (odaterad).

sig till en annan läkare har verksamheterna inga intäkter, går med förlust och måste lägga ned.

Det finns en kategori aktörer för vilka risken är särskilt hög: investerare. Deras pengar kan gå förlorade, helt eller delvis. För att de ska våga satsa på ett projekt med hög risk måste avkastningen vara hög. Annars väljer de att investera i verksamhet med lägre risk. Och då får vi ett tråkigare och mindre dynamiskt samhälle. Man ska också komma ihåg att vinsten är en kompensation för den tid som investerarna har legat ute med pengarna.

Om för få föräldrar väljer att sätta sina barn i skolor som ägs av det bolag investeraren satsat pengar i är resurserna försvunna. Om inte tillräckligt många väljer just denna kedjas vårdcentraler kommer inte bara avkastningen utebli, utan hen kommer inte att få tillbaka sina pengar över huvud taget.

Vinsten kommer inte med automatik för ett företag. Tvärtom är vägen till svarta siffror ofta mödosam och osäker. Det tar tid och är svårt att få intäkter som överstiger kostnaderna.

Om en ägare ska kunna tjäna pengar på ett företag måste alltså alla andra inblandande ha berikats först; kunderna som köper varorna och tjänsterna, men också alla anställda som varje månad från dag ett fått avtalsenlig lön, alla leverantörer som fått betalt för allt de levererat till företaget och investerarna som riskerat

sitt kapital. Och så ska skatterna betalas. Den restpost som återstår av företagets intäkter när leverantörer, långivare och anställda kompenserats samt det offentliga fått sina skattekonor är det som brukar kallas vinst. Företagaren står sist i kön.

Vinsten investeras

Det finns ytterligare en viktig poäng att göra om vinst, och den handlar om vart pengarna tar vägen. Ibland får man intrycket att många tror att pengarna fastnar på bankkonton, gärna utomlands där det är lite hemligt och mysko. Så är det oftast inte. I stället investeras de.

Dels använder företagen de egna vinsterna för att investera i ny produktion, om det är nya maskiner eller i forskning och utveckling för att få fram nya produkter. Återigen, inte för att man vill andra väl, utan med förhoppning om att kunna göra framtida vinster.

Dels använder ägarna de utdelningar de får av företagets vinster för att investera i nya företag. Den omtalade svenska start-upmiljö som finns inte minst i Stockholm existerar för att människor har gjort vinster i företag som de nu satsar i nya, små bolag som de tror och hoppas ska växa, bli lönsamma och på sikt ge avkastning på det investerade kapitalet.

Det är ganska få banker som ger en ränta på pengarna som överstiger avkastningen i väl fungerande företag. Det är olönsamt att ha pengar vilande på ett bankkonto.

Låt oss avsluta detta kapitel med ett citat av Karl Petersen, tidigare socialdemokratiskt kommunalråd i Luleå och informationschef i bostadskooperationen HSB: ”Varför skulle det vara mer ideologiskt rätt att gå med förlust? Då kommer inte HSB finnas kvar om några år.”

Kapitel 7

Det normala och det onormala

*En haverikommission måste se
över marknadsexperimenten.*

Jonas Sjöstedt och Ulla Andersson ger på DN Debatt
uttryck för offentlignormen.

Vår son blir utfrys – borde vi byta skola?”

Den rubriken kunde man läsa i Dagens Nyheter i december 2017.⁸⁰ Det var några oroliga föräldrar som i livsstilsdelen Insidan ställde en fråga till en av tidningens experter, psykologen och forskaren Martin Forster. Sonen hade det svårt socialt och blev illa behandlad av klasskamraterna, och föräldrarna undrade om det bästa var att låta sonen komma till en ny skola.

I detta fall rekommenderade Forster ett till försök med den nuvarande skolan och att föräldrarna först i andra hand skulle flytta sonen till en ny skola. Det är naturligtvis fruktansvärt att bli utfrys – särskilt när man bara är tio år gammal. Men om vi bortser från mobbningen är det intressant ur ett generellt perspektiv hur föräldrarna tog rätten att välja – och välja bort – skola för given. Möjligheten för föräldrarna att agera så att deras barn kommer undan sina plågoandar, förmågan

---

⁸⁰ Dagens Nyheter (2017).

att skapa en bättre skolgång och en bättre barndom för sonen genom utövande av egenmakt och valfrihet förutsätts. Föräldrarna betraktar rätten att ta sitt barn ur den skola där han far illa som självklar.

Så har det som sagt inte alltid varit. I decennier blev barn skickade till en viss skola av politiker. Och eftersom det råder skolplikt fanns det ingenting föräldrar kunde göra, såvida de inte hade råd att skicka barnen till någon av landets dyra privatskolor. Eller till slut fick tillåtelse av byråkrater att byta. Peje Emilsson, grundare av bland annat kommunikationsbyrån Kreab och friskolekoncernen Kunskapsskolan samt en av initiativtagarna till Valfrihetens vänner, har berättat hur mycket hans föräldrar fick kämpa för att han skulle få rätt att på 1950-talet välja bort sin skola där han utsattes för mobbning.⁸¹ På den tiden var det de rika – och de starka med kraft och förmåga att driva sin sak gentemot överheten – som kunde välja. Alla andra fick nöja sig med det som erbjöds av det offentliga.

De oroliga föräldrarnas formulering ovan gav uttryck för en norm: rätten att välja. Det anses normalt att kunna välja skola. Mångfalden i välfärden har funnits så länge och är så omfattande att de flesta numera tar valfriheten och förekomsten av privata företag i välfärden för givna. Vi ser det som självklart att det ska finnas alternativ. Många vaknade därför lätt yrvaket och alldeles för sent när den socialdemokratiskt ledda

---

⁸¹ Andersson (2015).

regeringen och dess utredare Ilmar Reepalu i praktiken ville förbjuda huvuddelen av de fristående aktörerna.

Valfriheten är numera så inpräntad i oss att det är svårt att föreställa sig hur ett Sverige utan detta entreprenörskap och denna egenmakt skulle se ut. Som vi såg i tidigare kapitel går en dryg fjärdedel av gymnasieleverna i en fristående skola, två tredjedelar av svenskarna har gjort ett aktivt vårdval och nio av tio äldre i de kommuner som har infört Lagen om valfrihet (LOV) använder sin möjlighet att välja. I ett Sverige utan valfrihet och entreprenörskap i välfärden skulle miljontals människor få sin möjlighet att vara med och forma sina liv bli kraftigt kringskurna.

Offentlignormen

*Döende äldre ligger i bajs och urin.*⁸²

Det rapporterade Aftonbladet häromåret om ett äldreboende i Västerås. Tidningen berättade vidare att anställda på lägre nivå slår larm, men ingen av dem vågar framträda med namn.

”Vi har själva sett hur chefer har kastat avvikelserapporter i papperskorgen. Verksamhetscheferna vill inte att sanningen kommer fram”, säger en sjuksköterska.⁸³

Det låter som ett av de många larm som kommit från olika privata äldreboenden de senaste åren och som brukar följas av kritiska journalistfrågor om vinst, företagare

---

⁸² Aftonbladet (2018).

⁸³ Ibid.

som trycks upp mot väggen och så en debatt om valfrihet i välfärden i något eller flera av diskussionsprogrammen i public service. I det här fallet lyste dock denna vinkel med sin frånvaro. Boendet var nämligen offentligt.

Visserligen angav Aftonbladet i förbigående att äldrehemmet drevs i kommunal regi, men det drogs inga slutsatser av driftsformen. Det var inte svagheter som politiskt och byråkratiskt styrd verksamhet generellt anses lida av – centralisering, byråkratisk stelbenthet eller frånvaron av incitament att bedriva god verksamhet – som var orsaken till missförhållanden. I stället sades det att bakgrunden till problemen var brist på personal.

Ovan diskuterade vi att människor tar valfriheten för given, rätten att välja som norm. Samtidigt finns det en norm som säger att välfärd ska skötas av det offentliga. Det privata ses som ett alternativ, undantaget från regeln. Det kan tyckas motsägelsefullt att dessa två normer finns samtidigt. Det behöver det dock inte vara. Faktum är att opinionsundersökningar för några år sedan visade att stödet för valfrihet i välfärden var större än stödet för vinstdrivande privata företag i välfärden. Människor kan ha ståndpunkter som inte alltid helt och hållet går ihop.

I mitten av 00-talet publicerades en liten skrift med titeln *Se staten!*. Det var Carl-Johan Westholm, fil dr i statsvetenskap och tidigare chef för såväl Företagarna som Svensk Handel, som menade att svenskar lider av det han kallar statsblindhet. Vi ser inte staten.⁸⁴

---

⁸⁴ Westholm (2005).

Att inte se staten innebär att man inte tänker på offentlig maktutövning som något speciellt, utan att vi tar dess förekomst och utsträckning för given. Vi betraktar staten, regioner och kommuner som normen, och tycker det är naturligt att en fråga, ett problem eller ett sakområde behandlas eller hanteras av politiken och byråkratin.

Att det offentliga är normen innebär i sin tur att allt annat blir undantag. Att marknaden, det civila samhället eller alla andra sätt på vilka människor interagerar och samverkar bortom politiken och det offentliga blir det avvikande. Det är inte kommunal eller regional välfärdsverksamhet som möter de höjda ögonbrynen eller som får frågorna, utan privata välfärdsföretag.

Offentlignormen tar sig flera olika uttryck. Ett exempel är vem som har att förklara sig, vem som bär bevisbördan. Det har knappast förts någon debatt det senaste decenniet om varför det finns kommunala skolor eller äldrehem, om varför det som tidigare kallades lands-ting men som nu går under namnet regioner driver egna sjukhus. Istället har debatten handlat om varför det finns privata sådana. I detta finns en asymmetri, som beror på den normativa statsblindheten. Denna statsblindhet leder i sin tur till dubbla måttstockar i synen på privata företag i välfärdssektorn.

Dubbla måttstockar I

Demensboendet Elgströmska huset i Örebro drevs länge av det privata företaget Attendo. När det visade

sig att verksamheten led av ett antal problem uppstod kritik om riskkapitalister och profitjakt. ”Det sjuka är att man kan göra miljardvinster på sådana här verksamheter”, skrev Dagens Arena exempelvis.⁸⁵ Driftsformen antogs vara huvudorsaken till missförhållandena.

Några år senare visade det sig att problemen på Elgströmska huset inte hade försvunnit, utan att de tvärtom hade blivit värre. Gamla låg 17 timmar utan mat och gick ner 4-7 kilo på grund av undernäring utan att personalen reagerade. Andra äldre blev utan sin medicin i två veckor. Och ytterligare några fick ligga i kiss med såriga ryggar. Vanvård helt enkelt.⁸⁶

Denna gång var reaktionerna annorlunda. För då hade kommunen tagit över äldreboendet och drev det i egen regi. Då var driftsformen inte längre någon orsak för vanvården, och de ansvariga möttes också av en helt annan attityd. Förvaltningschefen Daniel Jansson Hammarsson pratade om att det inte är okej, och sa: ”Nu måste vi säkerställa att det blir bra.”⁸⁷ Och den ansvariga politikern, centerpartisten Gunhild Wallin, lovade att de boende ”ska få bra omvårdnad”.⁸⁸ Det hade en ägare av eller en chef för ett privat äldreboende förmodligen inte kommit undan med, för att sedan få driva verksamheten vidare som om inget hade hänt.

Skillnaderna i tonfall och ordval i reaktionerna på när Elgströmska drevs i privat respektive offentlig regi

---

⁸⁵ Esmailan (2014).

⁸⁶ Gustavsson (2017).

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Lindén (2017).

antyder att avskyn mot privata välfärdsföretag och valfrihet är starkare än omsorgen om att gamla människor ska slippa vanvård. Men det visar också hur stark offentlignormen är. När det uppstår problem i privat välfärdsverksamhet tar det offentliga över, men när än värre vanvård förekommer i offentligt driven verksamhet är reaktionen inte att privatisera.

Dubbla måttstockar II

Det hävdas ibland att idén om valfrihet och privat företagande i välfärden bygger på orealistiska antaganden om sådant som perfekta marknader och rationella människor. För att konkurrensen ska fungera måste konsumenten kunna välja mellan olika tjänster. Det kräver i sin tur att hen har tillräckligt med information och kunskap om utbudet, att hen agerar rationellt och att valet eller bytet av utförare inte är förknippat med för höga kostnader.

Så ser det inte alltid ut, hävdar kritikerna, vilket gör att systemet inte fungerar. Det påstås att det är svårt att få tillräckligt mycket saklig och neutral information om vårdcentraler, skolor eller äldreboenden, att vi inte alltid är fullt rationella utan präglas ofta av fördomar, fixa idéer och nyckfullhet i våra val och dessutom att det ofta är svårt och krångligt att välja eller byta skola, äldreboende eller vårdcentral. Det här gör, hävdar valfrihetens motståndare, att konkurrensen inte fungerar, vilket i sin tur lämnar fältet fritt för skrupelfria företagare att tjäna stora pengar på att leverera undermålig

vård, undervisning eller omvårdnad till behövande människor.

Låt oss för argumentets skull anta att ovanstående stämmer, att människan är irrationell, oförmögen att inhämta och analysera information och att hon styrs av fördomar och nyckfullhet. Om det är allmänmänskliga drag borde detta gälla även politiker och byråkrater, för dessa är knappast supermänniskor som är immuna mot svagheter som sägs vara generiska för vår art. En fråga som obönhörligen inställer sig är hur klokt det är att lämpa över ansvaret på vår välfärd till irrationella människor som är oförmögna att sakligt analysera information. När det gäller vår egen välfärd har vi åtminstone egenintresset att lita på. Men i detta fall handlar det dessutom om andra människor. Människans förmågor och egenskaper betraktas med dubbla måttstockar på en marknad respektive i offentlig sektor.

Bägge fallen av dubbla måttstockar beror på offentlignormen, det vill säga grundantagandet att välfärd bör bedrivas av det offentliga och att privata företag i denna sfär betraktas som ett undantag, en anomali.

När det är problem på en privat skola, ett privat sjukhus eller inom privat driven omsorg, då väljer människor bort det, det läggs ner, antingen av kommunen eller av att människor väljer bort just den utföraren. När motsvarande sker inom offentliga motsvarigheter fortsätter allt som om ingenting hade hänt. Urusla kommunala

verksamheter drivs på, år efter år, utan att något händer. För folk kan inte rösta med fötterna.

Det handlar om en futil jakt på perfektion. Vare sig marknaden eller det offentliga är felfria system. Det gäller att vara ödmjuk inför misstag. Men i det ena systemet prövar man sig fram, lär sig, väljer och väljer bort. Man testar, byter ut. I det andra gör man inte det. Det är den stora skillnaden.

Här finns också en reflektion att göra kring en del av retoriken mot valfrihet och privat välfärdsföretagande. De som är principiella motståndare mot bägge företelserna argumenterar ofta utifrån missförhållanden som kan ha uppstått av hur regelverket ser ut och hur det tillämpats. Dessa problem tas sedan som intäkt för att avfärda hela valfriheten och välfärdsföretagandet som sådant, ett underligt och omotiverat mentalt felsprång. En rimligare reaktion vore att åtgärda de detaljer i regelverket eller dess tillämpande som skapat eller möjliggjort missförhållandena, snarare än att attackera systemet som helhet. Om det nu är att lösa problemen som är målet, snarare än att få genomslag för ideologiska käpphästar.

Kapitel 8

Välfärden behöver fler företag och mer valfrihet

Vi blir olyckliga av mer valfrihet.

Aftonbladets politiska chefredaktör Anders Lindberg ger uttryck för sin människosyn.

Hittills har denna bok handlat om valfrihet, om att vinstdrivande företag i välfärden är nödvändiga för att erbjuda människor alternativ. Egenmakten och det förflutna har stått i centrum. Men de privata företagen och konkurrensen dem emellan har också positiva konsekvenser för välfärdens effektivitet, något som kommer att bli ännu viktigare i framtiden.

Den skattefinansierade vården, skolan och omsorgen står inför att ett antal långsiktiga, strukturella utmaningar. Dessa beror på demografiska och ekonomiska förändringar, är förknippade med att befolkningen blir rikare och mer kunnig och är kopplade till att teknikutvecklingen förändrar förutsättningarna för verksamheten. Låt oss gå igenom dessa faktorer.

Ett antal olika aktörer, som forskare, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO), har pekat på att den demografiska

utmaningen kommer att sätta välfärden under högt kostnadstryck framöver. När de äldre som ska få vård och omsorg blir fler jämfört med antalet personer i arbetsför ålder blir det svårare att få det hela att gå ihop.

Ytterligare en faktor är det ökande välståndet. De senaste decennierna har den svenska levnadsstandarden stigit. Sedan 1995 har reallönerna, det vill säga lönerna justerat för inflation, gått upp med över sextio procent. Denna utveckling kommer förmodligen att hålla i sig och befolkningen kommer att efterfråga mer och bättre vård och omsorg framöver. Denna efterfrågan stiger inte bara i takt med inkomsterna, utan exponentiellt, eftersom människor vill lägga en större andel av inkomsterna på välfärd ju rikare de blir.

Svenskarna får det inte bara bättre, de blir också kunigare och mer krävande. Utbildningsnivån har stigit kraftigt de senaste decennierna och kommer förmodligen fortsätta att öka. Samtidigt finns allt mer medicinsk information tillgänglig på internet, vilket gör att patienter och brukare utmanar och ställer krav på välfärdens anställda på ett annat sätt än tidigare. Det är färre som betar sig som Primus Svensson i *Babels hus* och som betraktar lärare, läkare och omsorgspersonal som någon man står med mössan i hand och bugar och bockar för.

Ytterligare en faktor som sätter tryck på välfärden är teknikutvecklingen, utöver den informationsmängd

på nätet som nämndes ovan. Framstegen när det gäller medicinteknik, operations- och behandlingsmetoder, individualiserade läkemedel och olika maskiner som underlättar omsorgsarbetet fortsätter, vilket gör att kostnaderna för sjukvård och omsorg stiger. Samtidigt kan nätbaserad sjukvård göra att tröskeln för att söka vård blir lägre, vilket gör att efterfrågan stiger.

Alla dessa faktorer gör att kostnadstrycket på välfärden ökar. Visserligen gör den stigande produktiviteten i ekonomin i allmänhet att resurserna ökar, men denna förbättring äts upp av att lönerna i offentlig sektor tenderar att stiga i takt med dem i privat sektor (det är detta som är huvudförklaringen till Baumols sjuka). En ökad produktivitet i välfärden är därför nödvändig för att möta denna utmaning. Här har de privata alternativen en viktig roll att spela.

År 2014 genomförde Hälso- och sjukvårdsförvaltningen i dåvarande Stockholms läns landsting en omfattande jämförelse – en så kallad benchmarkstudie – mellan tre akutsjukhus. Det var ett privat, Capio S:t Görans, och två offentliga, Danderyds respektive Södersjukhuset. Studien tittade på kärnverksamheterna medicin, kirurgi och ortopedi.

Trots att personalkostnaderna är högre på Capio S:t Görans var det privata sjukhuset 5-7 procent mer kostnadseffektivt än de två offentliga sjukhusen, och gav alltså mer vård per skattekrona än de andra två.

Detta samtidigt som kvaliteten var ungefär likvärdig på alla tre sjukhus. Så här sammanfattade landstinget resultatet:

Sammanfattningsvis visar studien att de tre sjukhusen har en likartad måluppfyllelse och kvalitet när det gäller vårdproduktion, men att CSTG är mer produktivt sett till en rad faktorer. Då effektivitet är det sammanvägda resultatet av produktivitet och kvalitet kan konstateras att CSTG är det mest effektiva sjukhuset i denna jämförelse.⁸⁹

Det kan i och för sig vara så att Capio S:t Görans överlägsenhet bara är ett sammanträffande, men eftersom merparten av skillnaden beror på ledarskap, organisation samt nöjdhet bland personalen finns det anledning att anta att driftsformen spelar roll. Att låta fler sjukhus få privata, professionella ägare vore alltså förmodligen ett sätt att öka effektiviteten i sjukvården, för att på så sätt möta det förväntade ökade kostnadstrycket.

När det gäller äldreomsorgen konstaterar nationalekonomerna Henrik Jordahl och Mats Bergman i en sammanfattning av forskningen att privata företag driver hemtjänst till en lägre kostnad än kommunala alternativ och att dödligheten minskar något i de kommuner som konkurrensutsätter äldreboenden. Forskarna avfärdar påståendet att vinsten skulle undergräva kvaliteten: ”När vi pusslar ihop studierna finns det snarare tecken på att de privata utförarna är lite effektivare, sett till vad

---

⁸⁹ Hälso- och sjukvårdsförvaltningen (2015).

kommunerna får för varje satsad krona.”⁹⁰ Också i fallet äldreomsorgen kan alltså ökad privatiseringen vara ett av sätten att möta kostnadsexplosionen.

***

Den fria marknaden är naturlig. Även om det hela fungerar bättre med offentliga institutioner som polis och domstolar som ser till att egendom tryggas och att kontrakt följs, är tävling om människornas gunst urtillståndet, defaultläget om vi nu ska uttrycka oss på digitalsvenska.

Det innebär att motsatsen – det vill säga den offentliga maktutövningens tvång – är avvikelsen, det vars existens bör motiveras. Bevisbördan ligger på den som vill att något, ett ärende, ett problem eller ett sakområde, ska skötas av politiken i stället för av människor i frivilligt samarbete. Det var ur detta perspektiv Milton och Rose Friedman skrev boken *Free to choose*, med betoning på att marknadsekonomi handlar om frihet att välja.

De flesta stater, särskilt sådana som uppnått en viss materiell standard, har valt att med politikens hjälp organisera någon form av kollektiv välfärd, även om dessa system ser lite annorlunda ut i olika länder. Även om detta naturligtvis är fullt legitimt är det välfärdsstaten som bör ha bevisbördan, skyldigheten att motivera sin existens.

---

⁹⁰ Bergman & Jordahl (2014).

I början av 1980-talet var den svenska välfärden nästan helt och hållet organiserad med offentliga monopol som normen. Sedan infördes ett antal förändringar som för stora delar av välfärden skapade ett system som kombinerar den offentliga finansieringens solidaritet med mångfaldens valfrihet och egenmakt. Vård, skola och omsorg betalas fortfarande med skattemedel, men landets invånare har numera möjlighet att välja vem ska utföra dessa tjänster åt dem, och vi har också möjlighet att välja bort det vi är missnöjda med. Som framkommit i denna bok är det en stor förändring av samhället. Till det bättre.

Nu ligger det dock i luften att Sverige ska bryta med denna lösning. De frågeställningar som dominerar välfärdsdebatten handlar om att inskränka valfriheten, om att rulla tillbaka de reformer som de senaste decennierna stärkt egenmakten, och om att ge politiker och byråkrater mer makt över människors liv. Om att göra 2020-talets Sverige mer likt 1980-talets.

Vi i nätverket Valfrihetens vänner tror att det är helt fel väg att gå. Sverige är ett så mycket bättre land idag än för 40 år sedan, med högre inkomster, större utrymme för människor att forma sina liv och med en mer hälsosam inställning till privat företagande. Att reaktionärt söka sig tillbaka till en gammal tid vore förödande för välstånd och egenmakt.

Det betyder inte att vi är nöjda med sakernas tillstånd, tvärtom. Men i stället för att nostalgiskt blicka tillbaka till de centraliserade enhetslösningarnas tid, ser vi framåt. Vi tror att Sverige behöver gå vidare och skapa mer egenmakt, företagande och mångfald. Det offentliga samtalet borde handla om hur vi kan göra valfriheten större, om hur människor kan få mer makt över sina liv och om hur företagandets dynamik kan spridas till fler områden. Sverige är inte på något sätt färdigt. Det finns många fler reformer som skulle kunna göra landet friare och rikare. Här är några exempel med lite olika tidsperspektiv:

- Gör Lagen om valfrihet (LOV) obligatorisk för välfärdssektorn i hela landet.
- Inför en grundregel om att det offentliga beställer och kontrollerar vård, skola och omsorg, men att tjänsterna utförs av privata aktörer.
- Utred införandet av ett sjukvårdssystem likt det holländska, med obligatoriska privata försäkringar och privata utförare samt grundtrygghet som gör att den som inte har råd att betala själv ändå får en försäkring.
- Tillåt fler att köpa till extra välfärdstjänster med egna pengar.

- Öka egenfinansieringen av enklare vårdtjänster som exempelvis nätläkare och använd istället skattemedel för satsningar på att utveckla högspecialiserad sjukvård.

Nu är det runt trettio år sedan Berlinmuren revs. Den förra Maktutredningen presenterades året efter. Under 1990-talet revs sedan ett antal av de mentala murar som hade rests runt olika offentliga monopol. Det är nu hög tid för en ny våg med reformer för att öka människors makt över sina liv. Även i vår tid finns murar att riva.

Referenser

- Aftonbladet* (2018), "Skandal på äldreboende: 'Döende ligger i bajs'", 12 februari. <<https://www.aftonbladet.se/lokala-nyheter/ddn99q@abllokal>>
- Almgren, Birgitta (2013), *Inte bara Stasi : relationer Sverige-DDR 1949-1990*. Stockholm: Carlssons.
- Almgren, Birgitta (2011), "Kontakt och konflikt: Sverige - DDR 1949-1990", i Andreas Åkerlund (red), *Kulturtransfer och kulturpolitik : Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia.
- Andersson, Widar (2015), "Femton år med Kunskap", *Folkbladet*, 15 augusti. <<https://www.folkbladet.se/nyheter/norrkoping/femton-ar-med-kunskap-8445604.aspx>>
- Automotive News* (2000), "1920s". 28 augusti. <<https://www.autonews.com/article/20000828/ANA/8280853/1920s>>
- Bergh, Andreas (2007), *Den kapitalistiska välfärdsstaten*. Stockholm: Ratio.
- Bergling, Mikael & Fredrik Nejman (2010), "Den svenska DDR-skolan", *Skolvärlden*, 10 december. <<https://skolvarden.se/artiklar/den-svenska-ddr-skolan>>
- Baumol, William J.; Bowen, William G. (1966). *Performing Arts, The Economic Dilemma: a study of problems common to theater, opera, music, and dance*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Bergman, Mats & Henrik Jordahl (2014), "Vinstdebatten är inte faktabaserad", *Svenska Dagbladet*, 8 september. <<https://www.svd.se/vinstdebatten-ar-inte-faktabaserad>>
- Ceder, Peter (2019), "Här är räddningen för krisande kommuner", *fPlus*, 26 november. <<https://www.fplus.se/har-ar-raddningen-for-krisande-kommuner/a/mREOWg>>
- Cederberg, Jesper (2019), "Lena Hallengren: Kortare köer har högsta prioritet", *Lakartidningen.se*, 8 maj. <<https://www.lakartidningen.se/Aktuellt/Nyheter/2019/05/De-ar-inte-sa-att-vi-sitter-och-rullar-tummarna/>>
- Dagens Nyheter* (1975), "Just nu: Bostäder", 3 november.
- Dagens Nyheter* (2017), "Vår son blir utfrys – borde vi byta skola?", 2 december. <<https://www.dn.se/insidan/var-son-bli-utfrys-borde-vi-byta-skola/>>
- Dahlberg, Marie (2016), "Christina Wahlström, barnmorskan som ville förändra", *Företagskällan*, 16 september. <<https://www.foretagskallan.se/foretagskallan-nyheter/lektionsmaterial/christina-wahlstrom-barnmorskan-som-ville-forandra/>>

- Drevdagen.se (odaterad). <<http://www.drevdagen.se/historia.php>>
- Dunlop, John T (1979), *Public management*, opublicerat utkast, citerat i Graham T. Allison, (1992), "Public and Private Management: Are They Fundamentally Alike in All Unimportant Respects?", i G. M. Shafritz & A. C. Hyde, *Classics of Public Administration*. Belmont: C. A. Wordsworth.
- Ekonomifakta (2018), "Sysselsatta inom välfärdssektorn", 18 januari. <<https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Valfarden-i-privat-regi/sysselsatta-inom-valfardssektorn/>>
- Ekström, Anna (2019), inlägg på Facebook, 30 augusti. <<https://www.facebook.com/annaekstrompolitiker/>>
- Eneroth, Tomas & Jan Olsson (1993), *Egenmakt & social ekonomi*. Stockholm: Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU) i samarbete med Kooperativa institutet (KOOPI).
- Entrepreneur (odaterad), "Sam Walton". <<https://www.entrepreneur.com/article/197560>>
- Epstein, Lars (1982a), "Kommunen tvingas stänga skolor", *Dagens Nyheter*, 23 januari.
- Epstein, Lars (1982b), "Hätsk stämning mot skolpolitiker: 'Ni svälter oss tills döds'", *Dagens Nyheter*, 16 april.
- Esmailan, Shora (2014), "Högt pris för personalen när Attendo kom till stan", *Dagens Arena*, 17 mars. <<https://www.dagensarena.se/innehall/hogt-pris-for-personalen-nar-attendo-kom-till-stan/>>
- Forsberg, Jonathan (2005), *Det röda hyresimperiet: En studie av hyresgästföreningen*. Stockholm: Timbro. <<https://timbro.se/allmant/det-roda-hyresimperiet-en-studie-av-hyresgastforeningen/>>
- Friskolornas riksförbund (2018), *Fakta om friskolor*. Oktober. <<https://www.friskola.se/app/uploads/2019/06/fakta-om-friskolor-2018-oktober.pdf>>
- Gustafsson, Unn (2015), "Tyskland måste avlasta kvinnor från omsorgsansvaret", *Feministiskt perspektiv*, 7 juli. <<https://feministisktperspektiv.se/2015/07/07/ett-stycke-sverige-i-tyskland>>
- Gustavsson, Louise (2017), "Flera missförhållanden på Elgströmska huset", *Sveriges Television*, 25 april. <<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/orebro/flera-missforhallanden-pa-eltstromska-huset>>
- Hammar, Filip och Fredrik Wikingsson (2004), *Två nötrème och en movie-box: hisnande generaliseringar om vår uppväxt i DDR-Sverige*. Stockholm: Bonnier Fakta, pocket.
- Hirdman, Yvonne (2018), *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik*. Fjärde upplagan, andra tryckningen. Stockholm: Carlssons.

Hirschman, Albert O (1970), *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Holmström, Christian (2019), "Elever i friskola", *Ekonomifakta*, 8 april. <<https://www.ekonomifakta.se/fakta/valfarden-i-privat-regi/skolan-i-privat-regi/elever-i-friskola/>>

Hälsa- och sjukvårdsförvaltningen (2015), *Benchmarking av akutsjukhusens effektivitet: Kärnverksamheterna på Danderyds sjukhus, Capio S:t Görans sjukhus och Södersjukhuset*. Stockholms läns landsting. <<https://www.sll.se/globalassets/bilagor-till-nyheter/2015/150401-benchmarking-akutsjukhusens-effektivitet.pdf>>

Jansson Myhr, Karin (2016), "Att hantera en osäker framtid", *Företagskällan*, 21 oktober. <<https://www.foretagskallan.se/foretagskallan-nyheter/lektionsmaterial/att-hantera-en-osaker-framtid/>>

Jerkert, Björn (1981), "Sjukhusindustrin", *Dagens Nyheter*, 16 januari.

Johnson, Anders (2016), "De vågade vann och visade vägen", *Företagskällan*, 15 september. <<https://www.foretagskallan.se/foretagskallan-nyheter/lektionsmaterial/de-vagade-vann-och-visade-vagen/>>

Johnson, Anders (2018), *Besvärliga människor: svenska entreprenörer under 400 år*. Stockholm: Timbro.

Johnson, Anders (2019), *Entreprenörer som välfärdsbyggare*. Entreprenörskapsforum. <https://entreprenorskapsforum.se/wp-content/uploads/2019/12/Rapport_Johnson.pdf>

Kalifatides, Markus, Sara Karlsson & Daniel Suhonen (2019), "Reformisterna ska driva på för mer progressiv S-politik", *Dagens Nyheter*, 4 februari. <<https://www.dn.se/debatt/reformisterna-ska-driva-pa-for-mer-progressiv-s-politik/>>

Kinsley, Michael (2015), "The corner-office delusion", *Vanity Fair*, december.

Klepke, Martin (2019), "Visst ska vi prata om vinsterna i välfärdsföretagen", *Arbetet*, 24 januari. <<https://arbetet.se/2019/01/24/visst-ska-vi-prata-om-vinsterna-i-valfardsforetagen/>>

Konkurrensverket (2014), *Etablering och konkurrens bland vårdcentraler – om kvalitetsdriven konkurrens och ekonomiska villkor*. Konkurrensverkets rapportserie 2014:2.

Lindén, David (2017), "Var är vreden över kommunal vanvård", *Nerikes Allehanda*, 26 april. <<https://www.na.se/artikel/var-ar-vreden-over-kommunal-vanvard>>

Lirén, Gösta (1986), *Facklärarna i skolans och arbetsmarknadens perspektiv: en kamp för jämlika villkor. Del 1800-1950*. Stockholm: Svenska facklärareförbundet. Läst på <<http://www.lararnashistoria.se/node/439>>

- Lindgren, Ann (1976), "Småhusområdena fellokaliserade", *Svenska Dagbladet*, 3 juni.
- Lundin, Tomas (2019), "Berlinmurens fall blev trauma för unge Putin", *Svenska Dagbladet*, 7 november.
- Mellin, Lena (2014), "Blöjan och rätten – här är sanningen", *Aftonbladet*, 3 augusti. <<https://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/a/vm9k8X/blojan-och-rattan-har-ar-sanningen>>
- Neustadt, Richard E. (1979), *American Presidents and Corporate Executives*, en uppsats skriven för ett möte med National Academy of Public Administration's Panel on Presidential Management, 7-8 oktober, citerad i Graham T. Allison, (1992), "Public and Private Management: Are They Fundamentally Alike in All Unimportant Respects?", i G. M. Shafritz & A. C. Hyde, *Classics of Public Administration*. Belmont: C. A. Wordsworth.
- Ohlsson, Per T (2011), "Parti i spagat", *Sydsvenskan*, 20 februari. <<https://www.sydsvenskan.se/2011-02-19/parti-i-spagat>>
- Olinder, Ingrid (1984a), "Pensionärshem kan läggas ned", *Dagens Nyheter*, 9 februari.
- Olinder, Ingrid (1984b), "Brommagården läggs ned men ingen vill flytta", *Dagens Nyheter*, 15 november.
- Olinder, Ingrid (1984c), "Brommagården: Fler protester mot nedläggning", *Dagens Nyheter*, 15 november.
- Olinder, Ingrid (1984d), "Pensionärer på Brommagården: 'Varför ska vi tvingas flytta när vi vill bo här?'", *Dagens Nyheter*, 13 december.
- Olsson, Emma (2019), "63 miljoner i vinst samtidigt som lärarna demonstrerar", *Lärarnas tidning*, 17 maj. <<https://lararnastidning.se/63-miljoner-i-vinst-samtidigt-som-lararna-demonstrerar/>>
- Petersson, Olof (1991), *Konsumentmakt i den offentliga sektorn*, Rapport från en konferens i Uppsala den 21 november 1990. Ds 1991:21, Civildepartementet. <http://www.olofpetersson.se/_arkiv/skrifter/ds199121.htm>
- Potts, Jason (2018), "Foreword: Innovation policy matter", i Christian Sandström, Nils Karlsson & Karl Wennberg, *Innovationspolitik för tillväxt*. Stockholm: Ratio. <<http://ratio.se/app/uploads/2019/02/innovationspolitik-fo-CC%88r-tillva%CC%88xt-uppl.-2.pdf>>
- Prevent.se (odaterad), *Historien om den svenska sjukförsäkringen*. <<http://rehab.prevent.se/Rehabverktyget/Sjukpenning/Den-svenska-sjukforsakringen/>>
- Red Top (1975), "Dina kulor", *Dagens Nyheter*, 31 december.
- Regeringen (2018), *Regeringen vill se fler idéburna aktörer i välfärden*, pressmeddelande 7 juni. <<https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/06/regeringen-vill-se-fler-ideburna-aktorer-i-valfarden/>>

Sedvallson, Kerstin (1987), "Vården stort tröötämne", *Dagens Nyheter*, 17 mars.

Shekarabi, Ardalan (2019), inlägg på Twitter, 25 juli. <<https://twitter.com/shekarabi/status/1154290030992646144>>

Sjöblom, Alf (2016), *Trygghet som handelsvara: Privat folkförsäkring i det framväxande välfärdssamhället 1900–1950*. Doktorsavhandling vid Historiska institutionen, Stockholms universitet.

Sjöstedt, Jonas (2018), "Tro inte att kampen mot vinsterna är över", *Aftonbladet*, 7 juni. <<https://www.aftonbladet.se/debatt/a/Eo9VpA/tro-inte-att-kampen-mot-vinsterna-ar-over>>

Socialstyrelsen (2015), *Stimulansbidrag LOV. Slutrapport 2011-2014*. <<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2015-6-51.pdf>>

SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*. <<https://weburn.kb.se/sou/454/urn-nbn-se-kb-digark-4536373.pdf>>

Stenberg, Jacob (2013), "Myter och fakta i välfärden: därför är vinstdebatten så het", *Entreprenör*, nr 8, 16 oktober. <https://www.entreprenor.se/nyheter/myter-och-fakta-i-valfarden-darfor-ar-vinstdebatten-sa-het_574047.html>

Svanborg-Sjövall, Karin (2013), "Glöm inte Drevdagen", *Svenska Dagbladet*, 28 augusti. <<https://www.svd.se/glom-inte-drevdagen>>

Svensson, Mattias (2016), "Frukosten ordnar bra utan statens inblandning", *Blekinge Läns Tidning*, 30 oktober. <<http://www.bl.se/ledare/frukosten-ordnas-bra-utan-statens-inblandning/>>

Svensson, Mattias (2019), "Den svenska 'Berlinmuren' behövde också rivas", *Opulens*, 11 november. <<https://www.opulens.se/opinion/den-svenska-berlinmuren-behovde-ocksa-rivas/>>

Sveriges Kommuner och Landsting (2016), *Väntetider och vårdgarantier: vad är det som är så svårt?* <<https://webbutik.skl.se/bilder/artiklar/pdf/7585-417-5.pdf>>

Swartling, Per (2006), "Den svenska allmänmedicinens historia", *Läkartidningen*, nr 24, 14 juni. <<http://www.lakartidningen.se/Functions/OldArticleView.aspx?articleId=4318>>

Thorslund, Mats (2010), "Åldrandet och äldreomsorgens utveckling", *Socialmedicinsk Tidskrift*, volym 87, nr 5-6. <<http://socialmedicinstidskrift.se/index.php/smt/article/view/720>>

Triplett, Jack E. & Barry Bosworth (2003), "Productivity Measurement Issues in Services Industries: Baumol's Disease Has Been Cured", *Economic Policy Review*, volym 9, nr 3, September.

- Uvell, Markus (2019), "Innerst inne är vi alla marknadsliberaler", *Göteborgs-Posten*, 2 december. <<https://www.gp.se/ledare/innerst-inne-%C3%A4r-vi-alla-marknadsliberaler-1.20904654>>
- Värdförbundet (2017), "Klargörande: Värdförbundet om vinster i välfärden", 11 maj. <<https://www.vardforbundet.se/engagemang-och-paverkan/aktuellt/nyheter/klargorande-aktuell-debatt-vinster-i-valfarden/>>
- Värdföretagarna (2019), *Privat värdfakta 2019*. <<https://www.almega.se/app/uploads/sites/3/2019/06/privat-vardfakta-2019.pdf>>
- Westholm, Carl-Johan (2005), *Se staten! För statsblinda*. Stockholm: Timbro.
- Wetterlundh, Gunilla (1984a), "Västerort drabbas hårt", *Dagens Nyheter*, 14 januari.
- Wetterlundh, Gunilla (1984b), "Brommagården rustas upp", *Dagens Nyheter*, 8 december.
- Wetterlundh, Gunilla (1988a), "Storflytt i skolorna", *Dagens Nyheter*, 16 augusti.
- Wetterlundh, Gunilla (1988b), "Bristerna på dagis brott mot vårt avtal", *Dagens Nyheter*, 16 september.
- Wetterlundh, Gunilla (1988c), "Barnen kommer i kläm", *Dagens Nyheter*, 16 september.
- Wästerfors, David (2019), "Skolstart! Den svenska folkskolans historia", *Populär historia*, 26 augusti. <<https://populärhistoria.se/samhalle/utbildning/skolstart-den-svenska-folkskolans-historia>>
- Åkerlund, Christer (1985), "Husby pensionärer vägrar flytta: Nytt bråk om äldreomsorgen", *Dagens Nyheter*, 17 januari.

Vilka behov mötte 1980- och 1990-talens valfrihetsreformer? I denna bok beskrivs hur medborgarna kände vanmakt i kontakten med det offentliga.

Att förvägra elever möjligheten att välja skola, patienter att välja läkare och äldre att välja boende vore ett steg tillbaka mot en tid då vi hade två tv-kanaler och Televerket ägde landets alla telefoner.

I stället för att nostalgiskt blicka tillbaka till de centraliserade enhetslösningarnas tid bör vi se framåt, stärka valfriheten och sprida företagandets dynamik till fler delar av välfärden.

”Denna skrift utgör ett viktigt bidrag som förklarar vad valfrihetsreformerna egentligen handlar om, hur de innebär en övergång från ett gammalt, centralistiskt samhälle. Framöver behövs betydligt mera av den analys som denna skrift erbjuder för att det i debatten ska finnas välunderbyggda motargument mot attackerna mot valfriheten.”

Jan Erik Larsson

Tidigare bl.a vice vd i Kinnevik och Svenskt Näringsliv

”Valfrihetsrevolutionen gav oss ett rikare, roligare och rimligare samhälle. Nu när centralplaneraren vädrar morgonluft igen är det viktigare än någonsin att påminna sig om vad som står på spel i form av värdighet, egenmakt och utveckling. Detta försvarstal sammanfattar de tyngsta argumenten för att framtidens Sverige bör präglas av mångfald snarare än enfald.”

Karin Svanborg-Sjövall, vd för Timbro

”De som gnäller om valfriheten vågar sällan kräva att den avskaffas. Den här boken är en läsvärd genomgång om varför de inte törs. Inte än. Det var inte bättre förr. Vi som var med kommer att sucka över minnena. De som inte var med kommer inte att tro det var sant. Ägde staten verkligen folks telefoner?”

Stig-Björn Ljunggren, politisk chefredaktör Sydöstran